

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Львівський національний університет ветеринарної медицини та
біотехнологій
ім.С.З.Гжицького

Факультет менеджменту, бізнесу та публічного адміністрування
Кафедра економіки та бізнесу в АПК імені Івана Поповича

«Допущений до захисту»
Завідувач кафедри,
д.е.н, професор
_____ Музика П.М.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на присвоєння освітнього ступеня « **МАГІСТР**»
за спеціальністю «051 Економіка»,
ОП «Економіка довкілля і природних ресурсів»

Новіков Назар Володимирович

Удосконалення еколого-економічно ефективного виробництва
сільськогосподарської продукції агрофірми «ХХХ» Львівської області

Керівник кваліфікаційної роботи:

професор кафедри економіки та бізнесу
в АПК імені Івана Поповича

д.е.н, проф.

Чемерис В.А

ЛЬВІВ-2025

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ОЦІНКА І ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕКОЛОГІЧНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ	6
1.1.Перспективи розвитку екологічно орієнтованого підприємництва у сільській місцевості	6
1.2. Особливості екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях	10
1.3. Екологічне підприємництво як важлива складова сучасної економіки	19
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ В КОНТЕКСТІ ЇХ ЕКОЛОГІЧНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ	24
2.1. Аналіз функціонування підприємств на сільських територіях	24
2.2. Вплив екологічного чинника на підприємницьку діяльність	32
2.3.Аналіз інвестиційної привабливості суб'єктів екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях	41
2.4 . Загальна характеристика підприємства та оцінка стану його фінансових ресурсів	57
Висновки до розділу 2	64
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ І НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ	66
3.1. Стратегія розвитку екологічно безпечного сільського господарства в Україні	66
3.2.Прогнозування розвитку екологічно орієнтованого сільськогосподарського підприємництва	76
Висновки до розділу 3	85
ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	88

ВСТУП

Підприємництво є важливою складовою сільської економіки, якій належить виключна роль у забезпеченні розвитку сільських територій, поширенні сільськогосподарського та несільськогосподарського видів бізнесу, поліпшенні добробуту і якості життя громадян.

Ефективність підприємницького сектора визначає імперативи національної економіки у напрямі функціонування в умовах зони вільної торгівлі з ЄС та інтеграції у систему міжнародних відносин.

У зв'язку з цим посилюється необхідність встановлення жорстких вимог щодо екологічності виробництва, передусім сільськогосподарського та його впливу на довкілля. Однак, наразі рівень екологічної відповідальності вітчизняного підприємництва, особливо на сільських територіях, є відносно низьким.

На тлі зазначеного, утримання зрівноваженості між зростаючими потребами підприємницьких формувань та необхідністю мінімізації впливу наслідків їх діяльності на довкілля, що є індикатором екологічно орієнтованого підприємництва, слід вважати одним із ключових завдань сучасної моделі сільського зростання.

Необхідною є розробка наукового підходу щодо забезпечення системного розвитку екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях.

До передумов становлення і розвитку екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях віднесено: поступове підвищення ефективності діяльності фермерських господарств як ключових суб'єктів сільського підприємництва та потенційних прихильників екологічного способу господарювання; зростаючий деструктивний вплив сільськогосподарського виробництва на довкілля; підвищення попиту на органічну продукцію та збільшення кількості органічно сертифікованих підприємств; недостатню інвестиційну привабливість екологізації підприємницької діяльності на сільських територіях та високий рівень варіації такої привабливості за регіонами України.

Саме екологічна орієнтація підприємств сільської місцевості буде в недалекій перспективі визначальним конкурентним чинником на світовому

ринку і також матиме незаперечний вплив на забезпечення сталості використання ресурсів, підвищення соціально-економічного стану життя сільського населення.

Мета дослідження: перспективи розвитку екологічно орієнтованого підприємства у сільській місцевості

Завдання дослідження:

- вивчення особливостей екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях
- аналіз функціонування підприємств на сільських територіях
- вплив екологічного чинника на підприємницьку діяльність
- аналіз інвестиційної привабливості суб'єктів екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях
- прогнозування розвитку екологічно орієнтованого сільськогосподарського підприємництва

Об'єкт дослідження: аграрні підприємства в контексті їх екологічної спрямованості

Предмет дослідження: можливості екологізації підприємництва не селі

Методологічною основою дослідження є: положення економічної теорії, економіки природокористування, праці провідних вчених з проблем еколого-економічних відносин в галузі агровиробництва, статистичні та економетричні методи.

Практичне значення результатів дослідження. Результати даного дослідження можуть бути використані як на рівні окремого підприємства галузі, так і на регіональному рівні державними установами, які мають вплив на досліджувану сферу народного господарства.

РОЗДІЛ 1 ОЦІНКА І ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕКОЛОГІЧНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

1.1.Перспективи розвитку екологічно орієнтованого підприємництва у сільській місцевості

У результаті здійснених ринкових трансформацій в Україні створено належні умови та значно розширено можливості започаткування різних форм підприємницької діяльності як рушійної сили та стратегічно орієнтованого локомотиву економічного розвитку держави. Сучасні реалії такі, що саме підприємництво є визначальною рисою та обов'язковим атрибутом формування ринкових відносин й функціонування ринку як цілісної, взаємоузгодженої системи, що об'єктивно визначає передумови, можливості та пріоритети загальної стратегії розвитку національної економіки у напрямі функціонування в умовах зони вільної торгівлі з ЄС та інтеграції у систему міжнародних відносин. Зазначене вимагає встановлення жорстких вимог до екологічності виробництва, у т. ч. сільськогосподарського, та, безумовно, міри його впливу на навколишнє середовище.

Слід зазначити, що в умовах інтенсивної торговельної діяльності, нераціонального використання та експорту сировини, збільшення обсягів екологонебезпечного виробництва, експорту екологічно неперевіраних товарів виникає гостра необхідність трансформації вектора розвитку економіки у бік екологічної складової. Це вимагає суттєвого коректування діяльності всіх суб'єктів економіки, незалежно від специфіки їх роботи чи обсягу отриманого фінансового результату. Крім того, досить часто абсолютно неконтрольоване використання природних ресурсів, застосування екстенсивних ресурсомістких технологій, низький рівень екологічної свідомості суспільства причиняють нераціональне природокористування і, зрештою, призводять до значної деградації довкілля та зниження обсягів виробництва високоякісної і екологічно безпечної продукції на вітчизняних агропромислових підприємствах [1]. Забезпечення належних умов життєдіяльності населення в сільській місцевості, поліпшення якості людського капіталу, підвищення ефективності аграрного виробництва та збереження довкілля вбачаються основними пріоритетами та цілями сільського розвитку в Україні крізь призму європейської сучасності [2].

Таке твердження дає підстави вважати обґрунтованою наукову аргументацію щодо домінування підприємницького сектора у побудові інноваційно спрямованої економіки нашої країни, передусім її аграрної складової. На тлі зазначеного, розвиток екологічно орієнтованої підприємницької діяльності слід вважати однією з основних ланок стратегії сталого сільського розвитку країни, а одним із найскладніших завдань сучасної сфери підприємництва, як видається, є утримання балансу між постійно зростаючими потребами підприємців і необхідністю мінімізації шкідливого впливу наслідків їх діяльності на довкілля. Це є беззаперечною умовою забезпечення розвитку сільських територій. У міру становлення наукових постулатів, критерієм віднесення підприємницької діяльності до однієї з усталених форм (традиційне підприємництво, екологічно орієнтоване підприємництво, екологічне підприємництво) визначено частку екологічної корисності в загальній корисності. Міра граничної корисності визначає обсяги формування економічного, екологічного та соціального ефектів (синергетичний ефект). Вважаємо за необхідне розширити таку інтерпретацію присутністю соціальної корисності. Відображення ознак віднесення підприємницької діяльності до однієї з її поширених форм подано на рис. 1.1.

Рис. 1.1. Виокремлення сфери екологічно орієнтованого підприємництва

Доцільно стверджувати, що якщо у загальній корисності товару, який виробляється суб'єктом господарювання, визначальна роль належить екологічній корисності, то йдеться про екологічне підприємництво (характеризується націленістю виключно на екологічну складову).

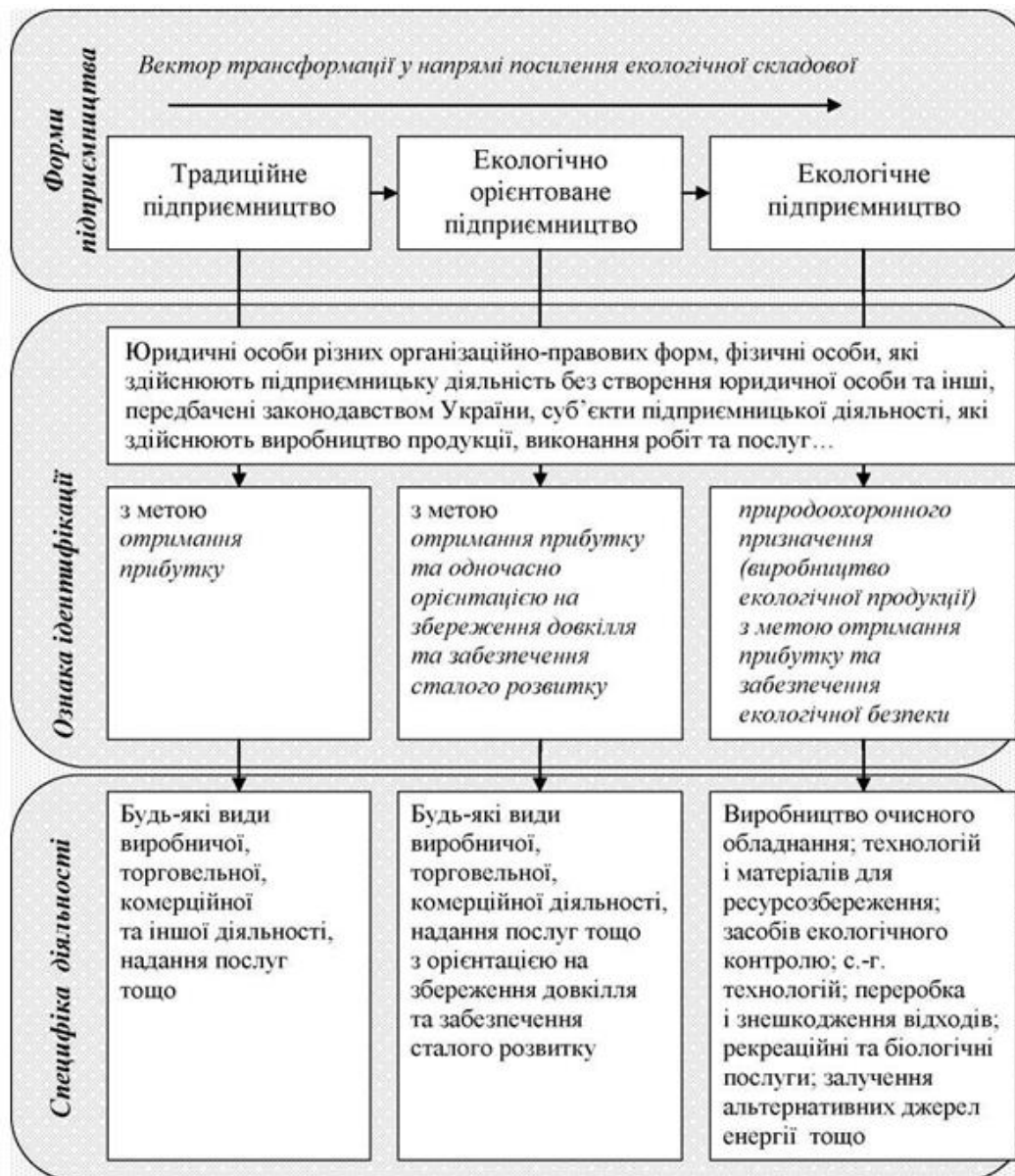

Рис. 1.2. Місце екологічно орієнтованого підприємництва в загальній системі форм підприємництва

У випадку, коли екологічна складова відіграє суттєву, але не визначальну роль у загальній корисності, то йдеться про екологічно орієнтоване підприємництво. У такому разі підприємницька діяльність спрямовується на створення традиційної корисності, супутнім елементом якої виступає екологічна корисність. Соціальна корисність, при цьому, формується як

логічний наслідок поєднання традиційної і екологічної корисності. Якщо ж екологічна корисність абсолютно відсутня або не відіграє суттєвої ролі, то це вказує на традиційну форму ведення бізнесу. Отже, екологічно орієнтоване підприємництво знаходиться в площині векторного розмежування традиційного та екологічного підприємництва і характеризується формуванням соціальної корисності. Бачення щодо ідентифікації місця екологічно орієнтованого підприємництва в загальній системі поширених форм підприємницької діяльності, відображено на рис. 1.2.

Екологічно орієнтоване підприємництво слід трактувати як інноваційно спрямовану діяльність суб'єктів господарювання різних організаційно - правових форм щодо виробництва продукції чи надання послуг у сфері сільської економіки, бізнес-стратегія яких спрямована на отримання прибутку з орієнтацією на збереження довкілля та забезпечення сталого розвитку (рис.

1.3).

Рис.1.3. Обґрунтування економічного змісту екологічно орієнтованого підприємництва

Якісні зміни інноваційного змісту потребують організаційних, економічних та технологічних заходів, які спрямовуватимуться на формування синергетичного ефекту та забезпечення сталого розвитку. У цьому зв'язку, важливого значення набуває дослідження особливостей екологічного орієнтованого підприємництва на сільських територіях.

1.2. Особливості екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях

Дослідження розвитку екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях потребує окремої уваги з огляду на специфіку здійснення господарської діяльності та важливі природні особливості цього процесу в сільській місцевості. Це підкріплюється урахуванням необхідності екологічної спрямованості ведення бізнесу. Підприємництво є важливим сектором сільської економіки, якому належить виключна роль у створенні якісної та екологічно безпечної продукції, воно є основою для розширення сільськогосподарського виробництва та поліпшення добробуту і якості життя сільського населення, та, водночас, виступає наймобільнішою частиною ринку праці, яка використовує основну масу трудових ресурсів села. Це також визначає передумови формування людського капіталу у сільській місцевості.

Особливістю формування і розвитку екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях слід вважати той факт, що сільське господарство є ключовою галуззю, від ефективності функціонування якої та стійкості зв'язків з іншими суміжними галузями залежать темпи розвитку національної економіки в цілому.

Загальносвітова практика підтверджує кількісні та якісні зміни економічного, соціального та екологічного змісту на користь активізації підприємництва на сільських територіях. Зазначене відбувається в умовах збереження суттєвої вагомості та зростання ролі для села, підтримки сприятливого інституційного середовища, розвитку багатофункціональної сільської економіки, яка за своїми ознаками є доступною для сільського населення та конкурентоспроможною в її позиціонуванні [2].

Важливою особливістю підприємництва на сільських територіях є те, що основним ресурсом та засобом виробництва виступає земля. Земельний капітал виконує подвійну функцію - як базис розміщення виробничих сил та як засіб виробництва. Специфіка останньої функції полягає у якості земельного капіталу, що визначається родючістю ґрунтів - енергетичної складової розвитку суспільства, забезпечення його добробуту. Водночас, відсутність ринку сільськогосподарських земель гальмує розвиток підприємництва, що також

вимагає посиленої уваги до вирішення цієї проблеми в Україні.

В свою чергу, розвиток сільського господарства піддається помітному впливу конкуренції з боку інших галузей за використання основних факторів виробництва (земельних ресурсів, праці, капіталу, у т. ч. соціального) не лише в межах сільської економіки, але й в системі національної економіки. Відносно вища дохідність конкуруючих галузей, умови, привабливість та престижність праці, можливості використання сучасних техніки та технологій, а також ряд інших чинників призводять до того, що основні ресурси відтікають з аграрного сектора в інші сфери [3].

В сучасних умовах господарювання, суперечності, які виникли між економічною доцільністю та екологічною безпекою, потребують перегляду загальної концепції розвитку АПК. Адже одностороннє застосування інтенсивних методів господарювання, із широким використанням засобів хімізації і проведенням меліорації земель, лише для отримання економічних результатів, завдали шкоди екології, що призвело до антропогенних руйнівних наслідків: деградації ґрунту, зниження його родючості і, як наслідок, до погіршення якості продукції і стану навколишнього середовища [4]. Натомість, екологічний розвиток сільського господарства, що базується на освоєнні екологічних методів господарювання, забезпечує розширене відтворення природних і антропогенних ресурсів за рахунок формування стійких еколого-економічних систем, спрямованих на збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції через створення стійкого агроландшафту за використання екологічних методів господарювання на основі впровадження адаптивно-ландшафтних систем землеробства, раціонального залучення до господарського обороту і підвищення ефективності використання природних, матеріальних і трудових ресурсів сільської місцевості [5].

Аналіз екологічного стану довкілля, його відтворюваного і асиміляційного потенціалів, чистоти найважливіших природних ресурсів (що визначає здоровий фізичний і психологічний розвиток людини, продуктивність сільськогосподарських угідь тощо) показує, що щорічні втрати ґрунту в Україні становлять близько 600 млн т, у т. ч. понад 20 млн т гумусу - щорічно втрачається понад 20 млн т поживних речовин, що перебільшує вагу цих

речовин , якщо вони внесені у вигляді добрив більш ніж удесятеро . Не менш важливою проблемою є накопичення , зберігання та надходження в повітря та водні ресурси різного роду забруднюючих речовин , що локалізуються в сфері сільського господарства . За даними Національного інституту стратегічних досліджень , щорічно в атмосферу потрапляє більше 6 млн т забруднюючих речовин. Близько 62 % з них припадає на стаціонарні джерела забруднення, щільність викидів від яких в середньому у розрахунку на 1 кв . км території України складає 6,8 т небезпечних речовин , а на одну особу - 90,1 кг [6]. Зважаючи на те, що урахування екологічної складової сприяє раціональному використанню природно-ресурсного потенціалу , покращанню якості та екологічності виготовленої продукції , зниженню негативного впливу на довкілля, а також забезпечує імплементацію принципів сталого розвитку , доцільним є обґрунтування необхідності та реальних можливостей екологізації підприємницької діяльності на сільських територіях. Поступова переорієнтація з традиційних засад ведення бізнесу на екологічні сприяє формуванню повноцінної платформи для інклюзивного зростання села і сільських територій .

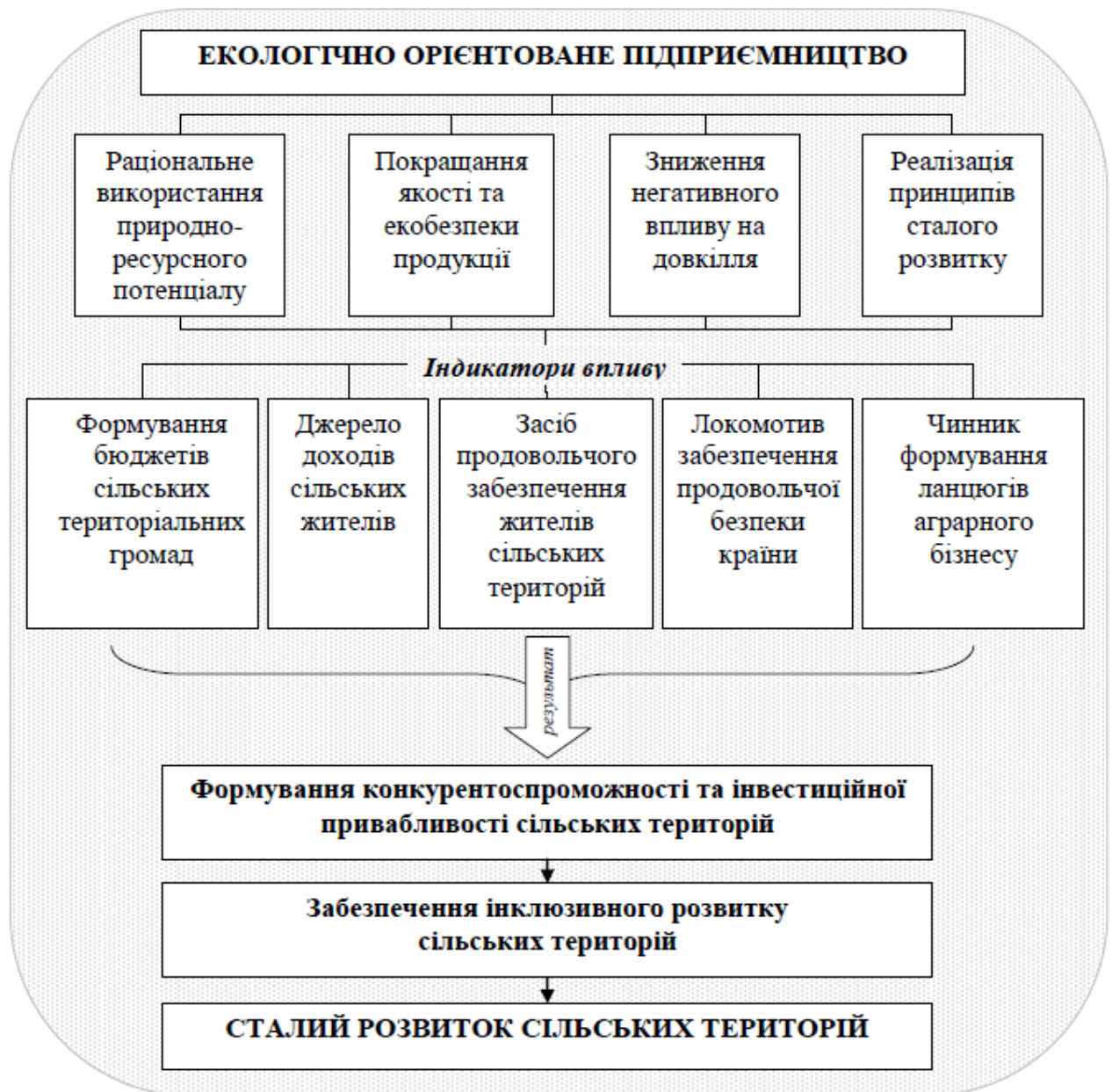
Такі визначальні позиції значною мірою підкреслюють його особливу роль у розвитку сільських територій. Натомість, ключовими індикаторами такого впливу слід вважати такі положення:

1) підприємництво є основним джерелом формування бюджетів сільських територіальних громад, що особливо важливо в сучасних умовах децентралізації владних повноважень;

2) підприємницька діяльність формує доходи сільських жителів, що сприяє підвищенню добробуту та якості їх життя ;

3) підприємництво - це засіб продовольчого забезпечення жителів сільських територій, а відтак - дієвий локомотив забезпечення продовольчої безпеки країни в цілому ;

4) розвиток підприємництва формує ланцюги аграрного бізнесу (заготівля

сировини, переробка сільськогосподарської продукції, надання різних видів послуг тощо), що забезпечує участь товаровиробників у прибутках на всіх етапах просування і реалізації власної продукції (рис. 1.4).

Рис. 1.4 . Екологічно орієнтоване підприємництво у забезпеченні сталого розвитку сільських територій

В Україні екологічне підприємництво як сегмент національного ринку сформовано у 1988-1990 рр., проте найбільша активність проявляється протягом останніх років. Натепер цей сегмент невеликий і включає у себе переважно виробництво очисного обладнання, впровадження ресурсозберігаючих безвідходних технологій, використання відновлюваних

джерел енергії

Екологічна орієнтація українського бізнесу повинна передбачати активізацію інвестицій у високотехнологічні галузі з метою вирішення природоохоронних завдань; популяризація та розвиток екологічного підприємництва в державі сприятиме покращенню екологічного стану, вирішенню проблем раціонального природокористування та підвищення екологічного, матеріального і духовного добробуту громадян України [7].

Натепер питання екологізації економіки України стає особливо актуальним - процеси забруднення довкілля мають місце практично в усіх регіонах нашої держави, а змінене людиною навколишнє природне середовище впливає на суспільство в зворотному напрямку і не завжди позитивно. Необхідно зазначити, що 15 % території країни можна вважати «умовно екологічно чистими», 15 % - помірно забрудненими, а 70 % - забрудненими територіями. При цьому, Україна володіє передумовами, що дають їй змогу пропонувати сценарії протидії глобальним загрозам і завдяки цьому відігравати провідну роль у світовому співтоваристві, втілюючи покладену на неї еколого - економічну місію [8].

Натомість, екологічно орієнтоване підприємництво на сільських територіях має суттєві перспективи розвитку з огляду на наявність таких переваг: можливість зайняття відносно вільної ринкової ніші; наявність науково-технічної бази для розроблення унікальних вітчизняних екотоварів, що не матимуть аналогів на закордонних ринках; можливість отримання міжнародної сертифікації і реальність виходу на потужний міжнародний (транскордонний) ринок екологічних товарів та послуг; можливість залучення іноземних партнерів та інвесторів у високодохідні екологічні проекти; підвищення професійних навичок трудових ресурсів [7].

Вагомим підтвердженням гостроти піднятої проблеми щодо необхідності активізації екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях є розробка різноманітних законів, постанов, програм і концепцій. Наприклад, в Концепції розвитку сільських територій до 2025 р., з-поміж інших важливих причин погіршення соціально-економічного та екологічного стану сільських територій, увагу акцентовано на таких важливих позиціях, як: 1) неврахування

екологічних вимог у виробничо - господарських процесах, що відбуваються на селі; 2) недостатність та неефективне застосування природоохоронних заходів ; 3) низький рівень диверсифікації економіки; 4) низький рівень підприємницької ініціативи тощо.

Рівень екологічної відповідальності вітчизняного підприємництва, передусім на сільських територіях, наразі є відносно низьким . Поширеною є практика нехтування суб'єктами підприємництва екологічною безпекою в процесі виробництва сільськогосподарської продукції з метою максимізації економічної вигоди . Це відбувається, передусім , за рахунок недотримання задекларованих обмежень щодо застосування агрохімічних засобів та мінеральних добрив . Така ситуація має щонайменше два важливі аспекти, на які слід звертати увагу :

1) має місце невідповідність виробленої продукції екологічно встановленим вимогам, зниження її якості, а відтак - конкурентоспроможності;

2) зниження родючості ґрунту та , як очевидний наслідок , його довготривалу непридатність для подальшого використання .

Критерії екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях в цілому ідентичні тим, які притаманні суб'єктам традиційного підприємництва (з огляду на суб'єктність виду господарювання), однак із акцентуванням на екологічному форматі.

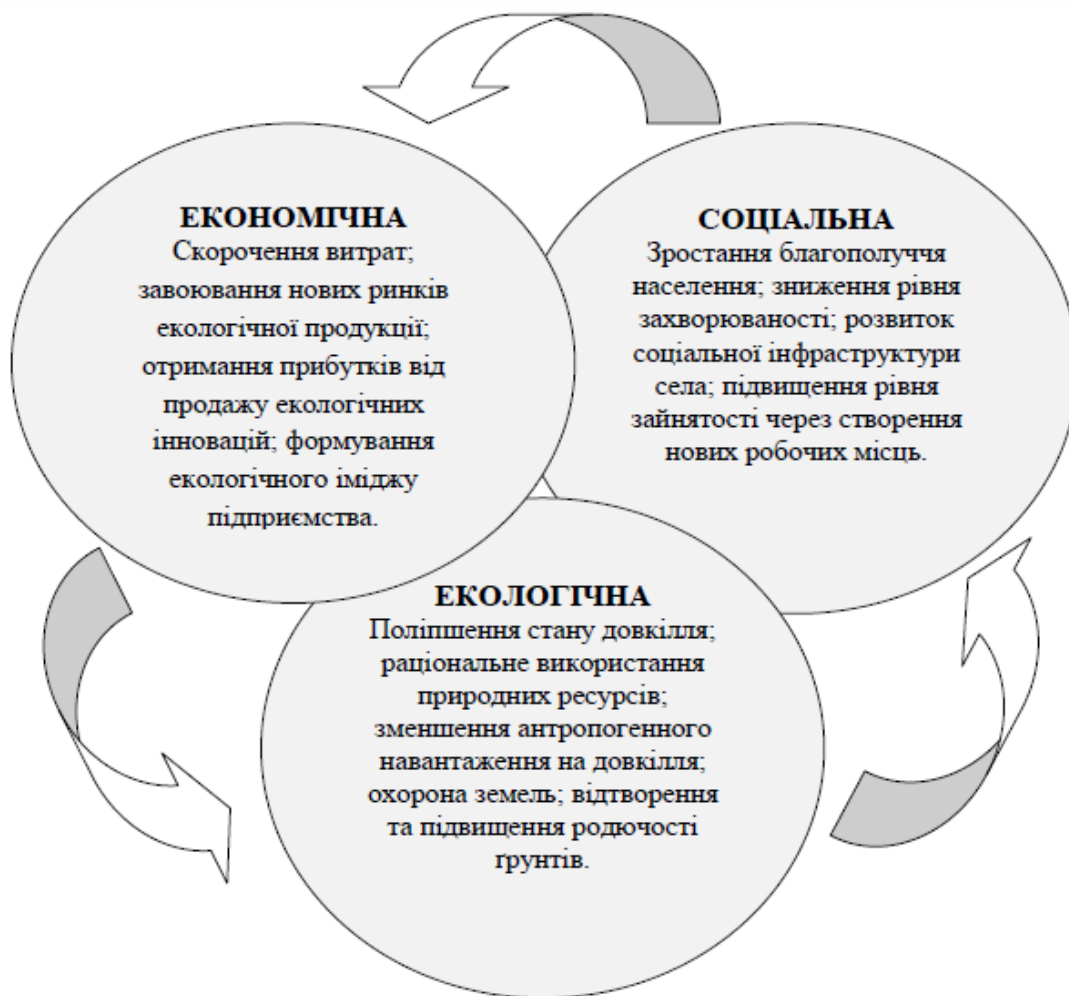

Рис. 1 .5. Взаємозв'язок екологізації сільськогосподарського виробництва з економічною, соціальною та екологічною системами

Враховуючи, що екологічна корисність такого виду підприємництва займає вагомую частку у загальній корисності, логічно стверджувати, що суб'єктами екологічно орієнтованого підприємництва слід вважати суб'єктів традиційного підприємництва, які здійснюють свою діяльність з позицій посилення екологічної відповідальності. У цьому зв'язку критеріями слід вважати характеристики, якими повинен володіти суб'єкт господарювання для віднесення його до категорії «суб'єкт екологічно орієнтованого підприємництва», що функціонує на сільській території. За результатами проведених досліджень узагальнено характерні ознаки, які уможливають ідентифікацію саме екологічно орієнтованого підприємництва як стратегічно важливого індикатора розвитку сільських територій (рис . 1.6).

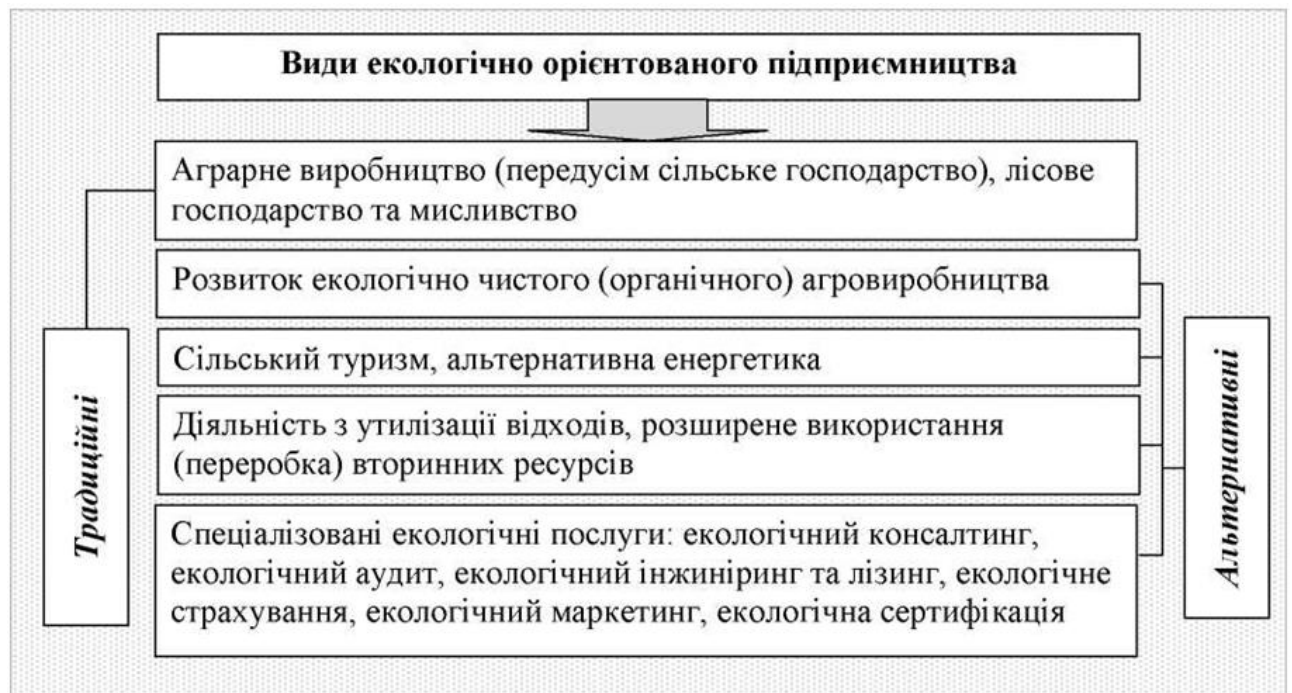
ЕКОЛОГІЧНО ОРІЄНТОВАНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО на сільських територіях

<i>Стратегічна мета</i>	Забезпечення сталого розвитку сільських територій, формування їх інвестиційної привабливості
<i>Цільовий індикатор</i>	Формування іміджу та забезпечення конкурентоспроможності суб'єкта підприємництва за рахунок екологізації виробничого (технологічного) процесів, що сприятиме підвищенню якості та екологічності продукції (надання послуг)
<i>Основна діяльність</i>	Виробництво продукції, виконання робіт та надання послуг у сфері сільської економіки (передусім, аграрному виробництві), які за домінуючими ознаками відповідають нормам екологічного законодавства
<i>Орієнтація</i>	Максимізація прибутку у поєднанні з раціональним використанням та відновленням природно-ресурсного потенціалу на тлі збереження довкілля (синергетичний ефект)
<i>Ознаки</i>	• здійснення підприємницької діяльності в сільській місцевості; • соціальна та екологічна відповідальність бізнесу; • залучення сільського населення; • провадження традиційних та альтернативних видів діяльності; • застосування інноваційних продуктів і технологій; • запровадження екологічного менеджменту та маркетингу з урахуванням специфіки та потреб сільськогосподарського виробництва.

Рис . 1.6. Обґрунтування змісту екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях

Ключовими ознаками екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях слід вважати такі : ведення підприємницької діяльності в сільській місцевості ; екологічна та соціальна відповідальність бізнесу; всебічне залучення сільського населення ; здійснення традиційних та нетрадиційних (альтернативних) видів діяльності; застосування інноваційних продуктів і технологій ; запровадження екологічного менеджменту та маркетингу з урахуванням специфіки та потреб сільськогосподарського виробництва тощо.

Підприємництво є інструментом забезпечення розвитку сільських територій та економічною платформою провадження на них традиційних і альтернативних видів діяльності, які, власне, дозволяють визначити види екологічно орієнтованого підприємництва, поширені на сільських територіях (рис. 1.7). Слід зазначити, що в межах кожного із зазначених видів підприємництва формується окреме підприємницьке середовище, яке продукує інноваційні ідеї, ресурси, готову продукцію, послуги, працю, капітал, у т. ч.

соціальний тощо .

Рис. 1.7 . Види екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях

Сучасний стан розвитку сільських територій в Україні характеризується низьким рівнем диверсифікації сільської економіки та поширенням переважно традиційних видів підприємництва, передусім, аграрного, характерною ознакою якого є наявність капіталу (земельно - майнових комплексів) і вагомий мотивуючий фактор - отримання прибутку.

Узагальнюючи вищенаведене, критерії ідентифікації екологічно орієнтованого типу розвитку підприємницьких формувань ґрунтуються на дотриманні принципів соціально відповідального бізнесу, урахуванні зміни вагомості екологічних чинників у напрямі збільшення (але не домінування), позиціонуванні збереження довкілля як невід'ємного елемента системи менеджменту та маркетингу підприємства, досягненні економіко - екологічного

ефекту за рахунок упровадження інноваційних технологій використання природно -ресурсного потенціалу.

1.3. Екологічне підприємництво як важлива складова сучасної економіки

Причини виникнення екологічного підприємництва як економіко-соціального явища. Друга половина ХХ століття ознаменувалась небаченим раніше курсом міжнародної спільноти на реалізацію задекларованого більшістю сучасних цивілізованих держав гуманістичного гасла – людина найвища соціальна цінність. Бурхливий розвиток виробництва, технологій, запровадження нових економічних відносин на внутрідержавному на міжнаціональному рівнях і таке інше – все для людини. Однак, техніко-технологічний стрибок, всеохоплююча глобалізація, навіть можна сказати своєрідна економічна революція задля людської спільноти фактично стали об'єктивною передумовою небачених екологічних загроз, пов'язаних з глобальною зміною клімату та погіршенням стану довкілля, підґрунтям виникнення викликів для планетарного розвитку. Яскравою ілюстрацією є ситуація з пластиком, елементи якого уже починають виявляти, навіть, у організмі людини. Міжнародне співтовариство визнало пріоритетним питання необхідності збереження та поетапного відновлення природних екосистем до безпечного рівня, дотримання принципів екологічної доцільності й відповідної екологоекономічної ефективності, соціальної справедливості та сталості розвитку. Як результат, сьогодні прогресуюче зростає значимість екологічного чинника у діяльності міжнародних організацій, інституційних інвесторів та ТНК, а також політиці країн світу. Утверджується тенденція переходу більшості розвинутих країн до екологічної економіки. Екологічна економіка – це новий тренд важливого напрямку структурних реформ для того, щоб: 1) підвищити обізнаність про реальне екологічне, енергетичне та соціально-економічне становище світу, виявивши ідеологічні варіанти для кращого розуміння дилеми «економічне зростання vs захист і збереження довкілля»; 2) знайти оптимальні шляхи та більш ефективні інструменти для вирішення проблем, з якими стикнулося суспільство/

Необхідність розвитку вітчизняного екологічного підприємництва обумовлюється низкою «кричущих» чинників: високим рівнем забруднення довкілля; потребою екологізації всіх процесів господарської діяльності (застарілі технології та шкідливі виробництва, низький рівень енергоефективності переважної більшості промислових підприємств та житловокомунального сектору); зростанням зацікавленості населення у збереженні здоров'я через споживання органічної продукції; необхідністю дотримання міжнародних екологічних стандартів для можливості виходу на зовнішні ринки. Десятилітні проблеми з екологічністю вітчизняної економіки ускладнюються негативною геополітичною ситуацією, що склалася внаслідок військової агресії РФ на Сході країни. Масштаби необхідних змін у напрямку екологізації економіки України сьогодні для українського суспільства загалом непосильні. Необхідно починати із найменшого і «найпростішого» – а саме, екологічного підприємництва, яке через зусилля народу та за умови підтримки держави стане рушієм екологічної економіки майбутнього.

Одна із причин плюралізму розуміння екологічного підприємництва це розмаїття його видів та форм. Найбільш узагальнено види екологічного підприємництва можна представити такими: виробництво спеціальної екологічної техніки, приладів, пристроїв і апаратів для контролю стану навколишнього середовища та очищення скидів, викидів і відходів від забруднюючих компонентів; розширене використання вторинних ресурсів та екологічне відтворення; створення ресурсозберігаючих технологій; надання спеціалізованих екологічних послуг; органічне сільськогосподарське виробництво; виробництво енергії з альтернативних джерел; виробництво екологічної продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання [9].

Окремі вчені акцентують на формах прояву екологічного підприємництва: еко-компанія; виробництво екологічних товарів та послуг; екологічний бізнес. Перша форма прояву екологічного підприємства є еко-компанія, що передбачає впровадження екологічного менеджменту та переважно пов'язана з адміністративним регулюванням діяльності підприємств у країні. Внаслідок цього підприємство сприяє зниженню забруднення навколишнього природного

середовища, але не за власним бажанням, а відповідно до вимог законодавчо-нормативних актів або постанов світових організацій. Друга форма прояву екологічного підприємства проявляється тоді, коли компанія за власним бажанням, переходить на енергоефективні, екологічно-конструктивні технології виробництва товарів та послуг і сприяє покращенню довкілля за допомогою використання в процесі діяльності методів та сировини, які мінімізують екологічно-деструктивний вплив на навколишнє природне середовище та ведуть до покращення умов життя населення. Дивлячись на існуючі планетарні екологічні проблеми є потреба в кожне звичайне підприємництво вкладати екологічну складову та розглядати його як екологічно орієнтоване підприємництво. Тобто, кожне підприємництво відносно вимог сучасності має бути зорієнтованим на екологізацію своєї діяльності, в іншому випадку ми не зможемо подолати існуючі проблеми. Тому слід виокремити два види підприємницької діяльності: екологічно орієнтоване підприємництво та екологічне підприємництво (вся діяльність якого зорієнтована на високий рівень ресурсної ефективності, вирішення екологічних проблем, задоволення екологічних потреб, збереження та відтворення довкілля, створення екологічного блага). Видову характеристику підприємницької діяльності екологічного забезпечення розглянуто на рис. 1.8

Повільне утвердження екологічного підприємництва в Україні обумовлене суб'єктивними та об'єктивними правовими, економічними, політичними і навіть ментальними чинниками. перешкодами становлення екологічно орієнтованого бізнесу є недосконале екологічне законодавство, відсутність належної системи екологічної стандартизації та сертифікації, низький рівень культури екологічного споживання, повільний розвиток інститутів екологічно орієнтованого виробництва [10].

Міжнародний досвід показує, що інвестування екологічного підприємництва відбувається через різні джерела фінансування, найпоширенішими серед яких є фінансування важливих проектів міжнародними фондами, приватне екологічне кредитування та екологічні облігації.

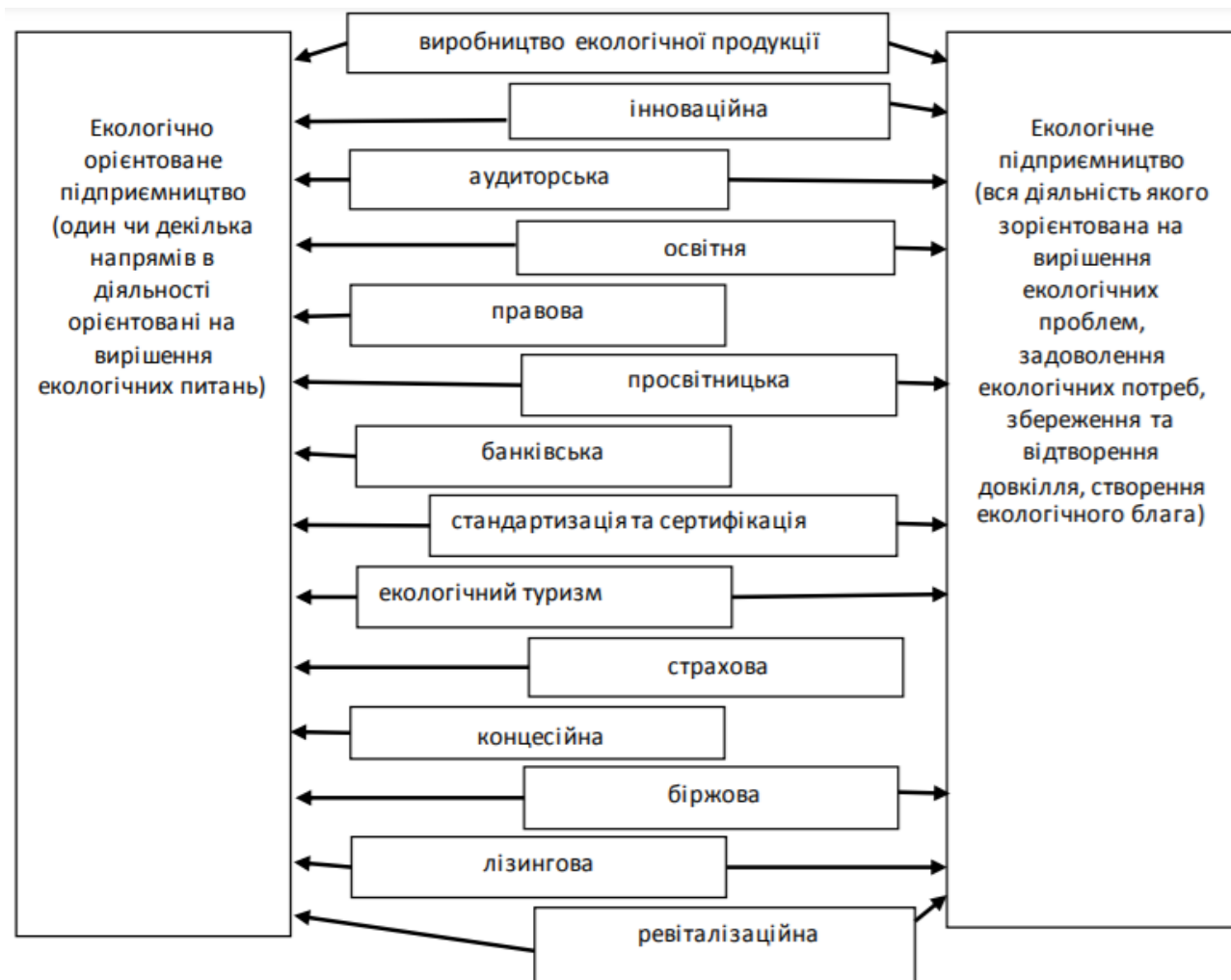

Рис .1.8 Види підприємницької діяльності екологічного забезпечення

Однак такі можливості в Україні доволі обмежені, насамперед через недовіру потенційних інвесторів, як результат високого рівня корупції та відсутність дієвих судових засобів захисту прав інвестора. На жаль, екологічне підприємництво не є прерогативою і вітчизняних інвесторів та підприємців. Перелік перешкод для екологічного підприємництва в Україні можна продовжити. Однак важливіше – це пошук їх подолання й усунення. Важливе значення також має заохочення інвестицій у сферу екологічного підприємництва або у сфери, які використовують екологічну продукцію, державні закупівлі, надання пільг у кредитуванні й оподаткуванні суб'єктів екологічного підприємництва та суб'єктів господарювання, які використовують їхню продукцію, державно-приватне партнерство у сфері екологічного підприємництва. Еколого-гуманістична діяльність центральних органів повинна підтримуватись на місцях. Політика децентралізації створила значні можливості для підтримки органами місцевого самоврядування (правової, організаційної, економічної) екологічного підприємництва. Непересічна роль у розвитку

екологічного підприємництва належить громадськості . І тут важливо переходити від одноразових кроків (наприклад, очищення від сміття парків) до системних методів (наприклад, підтримка виробника екологічної продукції чи громадський екологічний контроль). Сьогодні уже також існують об'єктивні чинники , що мотивують бізнес до екологічного підприємництва , наприклад, отримання екологічних сертифікатів на свої товари та послуги за схемою сертифікації згідно з ISO 14024, що створює реальні перспективи виходу на міжнародні ринки . Необхідно вчитися використовувати значні ресурси міжнародних фондів, пріоритетними напрямками підтримки яких є програми підвищення енергоефективності та модернізації енергетичної галузі, підвищення рівня енергоефективності, будівництво енергоакumuлюючих потужностей та модернізацію мереж, включаючи трубопроводи централізованого опалення і лінії електропередачі. Тільки комплекс наведених вище кроків у напрямку формування екологічної економіки створить реальне підґрунтя для забезпечення екологічних прав людини та балансу «інтересів» людської спільноти і природи .

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

У першому розділі засади розвитку екологічно орієнтованого підприємництва . Екологічно орієнтоване підприємництво запропоновано розглядати як інноваційно спрямовану діяльність суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм щодо виробництва продукції чи надання послуг у сфері сільської економіки, бізнес-стратегія яких спрямована на отримання прибутку з орієнтацією на збереження довкілля та забезпечення сталого розвитку. Окреслене передбачає зменшення техногенного впливу на довкілля , раціональне використання обмежених та невідновлюваних ресурсів , всебічне сприяння відтворенню відновлюваних природних ресурсів , утилізацію відходів, залучення безвідходних інноваційних технологій , а також інші заходи, пов'язані з ефективним веденням підприємницької діяльності на сільських територіях.

Ключовими характеристиками екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях визначено такі положення : цільовим індикатором є формування іміджу та забезпечення конкурентоспроможності суб'єкта підприємництва, за рахунок екологізації виробничого (технологічного) процесів.

РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ В КОНТЕКСТІ ЇХ ЕКОЛОГІЧНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ

2.1 . Аналіз функціонування підприємств на сільських територіях

В сучасних умовах господарювання розвиток суб'єктів підприємництва, які є основною складовою системи сільської економіки, повинен мати територіальне спрямування, що сприятиме врахуванню особливостей окремих сільських територій та реалізацію їх природно-ресурсного потенціалу. Зазначене сприятиме інтегрованому сільському розвитку в Україні, що відповідатиме концепції переходу на новий рівень економічного зростання більшості європейських країн, стандарти якості життя сільського населення у яких є одними із найвищих у світі [3].

Основними напрямками підприємництва на сільських територіях є агропромислове виробництво (передусім сільське господарство), лісове господарство та мисливство. Саме на їх екологізації має ґрунтуватись розвиток екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях. До індикаторів стану та перспектив розвитку виділених напрямів економічної діяльності належать кількість суб'єктів, які здійснюють відповідний вид підприємництва, рівень їх ресурсозабезпеченості, ефективність використання наявних ресурсів та кінцеві фінансово- економічні показники, що визначають здатність товаровиробників до розширеного відтворення.

З даних табл. 2.1 чітко простежується тенденція до поступового зменшення кількості підприємств переважної більшості (за виключенням господарських товариств) організаційно -правових форм господарювання.

Особливо яскраво така динаміка прослідковується у державних підприємствах та підприємствах інших форм власності. Відносною сталістю характеризується зміна кількості фермерських господарств (зменшення на 1 %). Слід зазначити, що активізація розвитку екологічно орієнтованого підприємництва в Україні найбільш перспективна на базі саме фермерських господарств. Зокрема, це пояснюється тим, що великі приватні підприємства та господарські товариства зазвичай зареєстровані у містах (часто в інших адміністративних областях). Це значно знижує їх роль у розвитку сільських територій. Наведене пов'язано із тим, що сплачені ними податки

спрямовуються не на розвиток населених пунктів, де безпосередньо здійснюється виробництво, а надходять до бюджетів місць реєстрації.

Таблиця 2.1

Динаміка кількості сільськогосподарських підприємств України, од

Організаційно- правова форма підприємництва	Рік					Відхилення 2024 р. від 2020 р.	
	2020	2021	2022	2023	2024	од.	%
Господарські товариства	8235	8245	7750	7721	8700	465	5,65
Приватні підприємства	4220	4095	3772	3627	3752	-468	-11,09
Виробничі кооперативи	848	809	674	596	738	-110	-12,97
Фермерські господарства	3403 5	3416 8	3308 4	3230 3	3368 2	-353	-1,04
Державні підприємства	296	269	228	241	222	-74	-25,00
Підприємства інших форм господарювання	1781	1460	691	891	603	-1178	-66,14
Усього с.-г. підприємств	4941 5	4904 6	46199	45379	47697	-1718	-3,48

Джерело: розраховано за даними [11].

Що ж стосується господарств населення, то вони виготовляють основну частку таких видів сільськогосподарської продукції, як мед і картопля (понад 95 %), овочі (близько 86 %), плоди та ягоди (приблизно 80 %), молоко (понад 75 %) (табл. 2.2). Аналогічно фермерським господарствам, господарства населення, які також обробляють невеликі площі сільськогосподарських угідь, у перспективі можуть перейти на екологічно орієнтоване виробництво перелічених вище видів продукції. Це вказує на доцільність аналізування стану та особливостей їх функціонування на сільських територіях.

Структура виробництва основних видів сільськогосподарської
продукції в Україні, %

Вид с.-г. продукції	Рік					Відхилення 2024 р.	
	2020	2021	2022	2023	2024	р.	%
Сільськогосподарські підприємства							
1	2	3	4	5	6	7	8
Культури зернові та	78,1	78,8	78,1	77,3	78,7	0,7	0,8
Культури цукровий	91,3	84,3	92,8	92,5	95,3	4,0	4,3
Соняшник	85,0	85,5	85,7	85,4	86,1	1,1	1,2
Картопля	3,3	3,0	3,2	2,2	2,2	-1,1	-33,9
Культури овочеві	14,3	11,7	13,9	13,9	14,1	-0,3	-1,8
Культури плодові та ягідні	18,4	19,4	16,6	19,1	18,5	0,1	0,5
М'ясо (у забійній масі)	57,5	60,3	61,5	63,0	64,1	6,6	11,1
Молоко	22,3	22,5	23,8	25,1	26,1	3,8	17,0
Яйця	62,7	62,4	64,0	58,2	53,4	-9,2	-14,0
Мед	2,0	1,8	1,5	1,4	1,5	-0,5	-24,0
Господарства населення							
Культури зернові та	21,9	21,2	21,9	22,7	21,3	-0,7	-3,0
Культури цукровий	8,7	15,7	7,2	7,5	4,7	-2,0	-45,6
Соняшник	15,0	14,5	14,3	14,6	13,9	-1,1	-7,1
Картопля	96,7	97,0	96,8	97,8	97,8	1,1	1,1
Культури овочеві	85,7	88,3	86,1	86,1	85,9	0,3	0,3
Культури плодові та ягідні	81,6	80,6	83,4	80,9	81,5	-0,1	-0,1
М'ясо (у забійній масі)	42,5	39,7	38,5	37,0	35,9	-6,6	-15,5
Молоко	77,7	77,5	76,2	74,9	73,9	-5,0	-4,9
Яйця	37,3	37,6	36,0	41,8	46,6	9,2	24,8
Мед	98,0	98,2	98,5	98,6	98,5	0,5	0,5
Абсолютне відхилення між питомою вагою виробництва продукції сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення,							
Культури зернові та	56,1	57,5	56,3	54,7	57,4	1,3	2,4
Культури цукровий	82,6	68,7	85,6	85,0	90,5	7,9	9,6
Соняшник	70,0	71,0	71,3	70,8	72,2	2,1	3,0
Картопля	-93,6	-94,1	-93,6	-95,6	-95,7	-2,2	2,4
Культури овочеві	-71,4	-70,5	-70,0	-72,2	-71,0	-0,5	0,7
Культури плодові та	-63,3	-61,0	-66,0	-61,8	-62,1	0,2	-0,3
М'ясо (у забійній вазі)	15,1	20,6	23,1	26,0	28,2	13,1	87,5
Молоко	-55,4	-55,0	-52,4	-49,7	-47,0	7,6	-13,6
Яйця	25,3	24,7	28,0	16,3	6,9	-18,0	-72,0
Мед	-97,0	-96,4	-97,0	-97,1	-97,0	-1,0	1,0

У власності та користуванні сільськогосподарських підприємств перебуває приблизно така ж площа сільськогосподарських угідь, як і у громадян України (табл. 2.3).

Близько 20 % земельних ресурсів підприємств припадає на фермерські

господарства. Площа угідь, які були у розпорядженні підприємницьких структур, протягом 2020-2024 рр. зростала саме за рахунок збільшення площі угідь, що належали фермерів. Встановлено, що площа сільськогосподарських угідь, які перебувають у володінні та користуванні господарств населення і фермерських господарств, складає понад половину загальної площі українських земель. Зокрема, у 2024 р. частка площі сільгоспугідь цих категорій виробників склала 55,3 %. Наведене підтверджує попередні висновки про існування передумов суттєвого розвитку вітчизняного екологічно орієнтованого підприємництва за рахунок екологізації виробництва дрібними землекористувачами і землевласниками.

Таблиця 2.3

Питома вага сільськогосподарських угідь у розпорядженні різних категорій землевласників, %

Організаційно - правова форма	Рік					Відхилення 2024 р. від 2020 р.	
	2020	2021	2022	2023	2024	в . п.	%
Сільськогосподарські підприємства, у т. ч.:	56,2	56,6	56,2	56,4	56,9	0,7	1,3
фермерські господарства	12,0	12,2	12,6	11,9	12,2	0,1	1,2
Громадяни, у т. ч.:	43,8	43,4	43,8	43,6	43,1	-0,7	-1,7
особисті селянські господарства та ділянки для будівництва і обслуговування житлового будинку	13,7	13,8	13,8	13,9	13,9	0,2	1,5
товарне виробництво	26,0	25,4	26,1	25,9	25,5	-0,5	-1,9

Джерело: розраховано за даними [11].

Ефективне та конкурентоспроможне сільськогосподарське виробництво, особливо екологічно орієнтоване, неможливе без належного технічного забезпечення. З даних рис. 2.1 видно, що господарства населення практично не мають у розпорядженні комбайнів, що зумовлено незначними площами посівів, які вони відводять під зернові і зернобобові (до 25 %). Найкраще господарства населення забезпечені плугами (34,6 % у 2024 р.) та боронами (30,9 % у 2024 р.), що пояснюється відносно невисокою вартістю цих технічних засобів. Однак, в цілому низькі рівні показників забезпеченості сільськогосподарською

технікою свідчать про нездатність господарств населення виготовляти конкурентоспроможну сільськогосподарську продукцію, що характеризується одночасно належною якістю та низькою собівартістю. Крім того, останніми роками спостерігається несприятлива тенденція до зменшення частки господарств, які володіють абсолютно всіма видами технічних засобів.

Таблиця 2.4

Рух сільськогосподарської техніки в сільськогосподарських підприємствах України

Вид агротехнічного засобу	Відношення придбаних технічних засобів до кількості виведеної в експлуатації, %					Відхилення 2024 р. від 2020 р.	
	2020	2021	2022	2023	2024	в . п.	%
Сільськогосподарські підприємства							
1	2	3	4	5	6	7	8
Трактори	122,7	87,9	90,5	112,2	167,6	44,9	36,6
Плуги	144,8	123,1	126,2	149,4	195,8	51,0	35,2
Культиватори	145,5	104,4	109,8	124,7	162,7	17,3	11,9
Борони	73,5	71,7	59,9	80,0	86,6	13,2	18,0
Комбайни зернозбиральні	96,8	77,6	74,1	91,2	136,2	39,3	40,6
Комбайни кукурудзозбиральні	50,0	75,3	37,8	60,3	70,7	20,7	41,4
Продовження таблиці 2.4.							
1	2	3	4	5	6	7	8
Комбайни картоплезбиральні	64,2	80,8	55,2	47,6	108,3	44,2	68,8
Доїльні установки та апарати	143,9	129,4	101,1	71,9	88,9	-54,9	-38,2
Очищувачі-охолоджувачі	179,0	192,9	145,7	162,3	102,7	-76,3	-42,6
у т. ч. фермерські підприємства							
Трактори	212,6	173,0	175,3	217,4	350,1	137,5	64,7
Плуги	323,3	429,4	352,1	290,7	443,8	120,5	37,3
Культиватори	312,3	307,2	338,0	305,9	389,7	77,4	24,8
Борони	156,8	197,7	204,5	203,5	234,7	77,9	49,6
Комбайни зернозбиральні	162,2	159,4	160,5	159,0	206,7	44,5	27,5
Комбайни кукурудзозбиральні	103,2	169,2	136,4	131,3	120,8	17,6	17,1
Комбайни картоплезбиральні	131,3	200,0	125,0	65,8	168,0	36,8	28,0
Доїльні установки та апарати	373,3	336,0	276,2	185,7	202,9	-170,5	-45,7
Очищувачі - охолоджувачі молока	475,0	355,6	133,3	600,0	244,4	-230,6	-48,5

Джерело: розраховано за даними [11].

Для аналізу руху основних засобів виробництва у сільськогосподарських підприємствах використано показник відношення введених на баланс одиниць сільськогосподарської техніки до кількості виведених (табл . 2.4).

За останні 5 років динаміка цього показника характеризувалась тенденцією до зростання за всіма видами сільськогосподарської техніки, що використовуються сільськогосподарськими підприємствами при виробництві продукції рослинництва . Однак, протягом 2020 -2024 рр. кількість введених в експлуатацію борін та кукурудзозбиральних комбайнів була меншою за кількість вибулих одиниць техніки. У 2024 р. несприятливу ситуацію було змінено для зернозбиральних і картоплезбиральних комбайнів.

У фермерських господарствах характер динаміки показника відношення придбаних одиниць техніки до списаних аналогічний динаміці за всіма видами сільськогосподарських підприємств . Особливо позитивною є тенденція до збільшення кількості тракторів (в 1,6 разів в 2024 р . порівняно із 2020 р.) та борін (в 1,5 раза). Слід відмітити , що у 2024 р. вперше за останні п'ять років кількість придбаних одиниць техніки за всіма її видами стала перевищувати кількість вибулих . З наведеного можна зробити висновок про те, що позитивні тенденції зміни технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств (передусім, у фермерських господарствах) сприяють розвитку екологічно орієнтованого підприємництва , яке на початкових етапах може бути недостатньо ефективним.

Наступним напрямом аналізу перспективності поступової трансформації сільськогосподарського виробництва на екологічно орієнтоване є визначення показників його ефективності та ресурсовіддачі. Необхідність аналізу результатів сільськогосподарського виробництва пов'язана із тим, що екологізація сільського господарства потребує значних інвестицій. Однак на початкових етапах вона супроводжується зниженням обсягів виробництва (передусім через зменшення урожайності культур та продуктивності тварин) і прибутковості . Саме тому, важливо визначити, чи достатніми є поточні рівні ресурсовіддачі, ефективності та продуктивності, щоб забезпечити беззбитковий перехід на екологічно орієнтоване виробництво .

Таблиця 2.5

Динаміка урожайності сільськогосподарських культур в Україні , ц/га

Сільськогосподарська культура	Рік					Відхилення 2024 р. від 2020 р.	
	2020	2021	2022	2023	2024	+/-	%
Сільськогосподарські підприємства							
Зернові та зернобобові	33,4	43,0	47,5	43,5	50	16,6	49,7
Цукрові буряки	420,6	419,4	490,5	448,5	494	73,4	17,5
Соняшник	17,4	22,8	20,5	23,0	23,5	6,1	35,1
Картопля	192,9	221,2	256,4	198,5	212,4	20,1	10,5
Овочі	313,7	312,3	446,4	563,4	382,7	69,0	22,0
Плоди та ягоди	51,4	64,0	59,7	70,8	72,5	21,1	41,1
у т. ч. фермерські господарства							
Зернові та зернобобові	24,0	32,1	35,3	33,4	39,2	15,2	63,3
Цукрові буряки	387,5	376,0	507,1	422,2	486,4	99,2	25,6
Соняшник	15,5	20,9	18,2	20,8	21,2	5,7	36,8
Картопля	170,5	225,5	227,0	163,3	182,1	12,1	7,1
Овочі	564,4	588,5	997,0	316,2	607,0	43,5	16,5
Плоди та ягоди	49,6	58,5	68,2	69,8	91,3	41,7	84,1
Господарства населення							
Зернові та зернобобові	25,4	31,4	33,9	33,9	35,7	10,3	40,6
Цукрові буряки	329,6	316,0	350,7	325,5	319,1	-10,5	-3,2
Соняшник	12,9	16,8	14,7	16,1	17,2	4,3	33,3
Картопля	160,1	158,3	174,7	160,6	165,0	4,9	3,1
Овочі	187,9	190,8	195,6	192,8	196,0	8,3	4,4
Плоди та ягоди	108,1	121,6	112,5	117,0	112,5	4,1	3,8

Джерело : розраховано за даними [11].

До основних показників ефективності використання ресурсів віднесено урожайність сільськогосподарських культур і продуктивність сільськогосподарських тварин . Дані табл. 2 .5 свідчать про те, що за більшістю сільськогосподарських культур (крім картоплі та овочів) найістотніше зростання за 2020-22 рр. було характерне для фермерських господарств . Недостатньою є тенденція до збільшення рівня урожайності у господарствах населення, що зумовлено низьким рівнем механізації їх виробництва та відсутністю сучасних технологій . Однак, у цілому вітчизняне рослинництво характеризується позитивною динамікою рівнів урожайності сільськогосподарських культур .

Що стосується продуктивності сільськогосподарських тварин, зокрема середньорічного надою молока , то вона також має тенденцію до зростання

Однак , здебільшого, аналогічно рівням урожайності, це стосується

сільськогосподарських підприємств. Протягом 2020-2024 рр. середньорічний надій молока від однієї корови саме у підприємницьких структурах зріс на 967 кг (або на 20,7 %). Основним фактором такої динаміки є закупівля нових високопродуктивних порід тварин суб'єктами агробізнесу та поступовий перехід на сучасні техніку і технології. Продуктивність корів у господарствах населення за 2012-2021 рр. зросла лише на 4,6 %, а середня забійна маса вирощеної ними ВРХ у 2021 р. була приблизно на 28,5 % меншою за масу тварини у сільськогосподарських підприємствах [12]. І це незважаючи на те, що витрати кормів на одну голову ВРХ у господарствах населення були на 26 % більші. З наведеного можна зробити висновок про недостатню ефективність виробництва продукції скотарства у господарствах населення, на які припадає 67 % поголів'я ВРХ України (у т. ч. 77 % корів) [12].

Відносно ефективності сільськогосподарської діяльності слід зазначити, що протягом 2019-2024рр. спостерігалось поступове зменшення питомої ваги збиткових сільськогосподарських підприємств та зростання рівня рентабельності їх діяльності

Однак, максимальна ефективність господарювання суб'єктів агробізнесу мала місце у 2020 р., тоді як у 2021 р. рівень рентабельності всієї діяльності суб'єктів агробізнесу зменшився на 22 % порівняно із попереднім роком, а операційної - на 31,5 %. Причиною такого спаду було зниження рівня рентабельності виробництва більшості основних видів сільськогосподарської продукції. Передусім, це стосується курячих яєць (з 60,9 % у 2020 р. до 0,5 % у 2021 р., тобто у 121 раз) та картоплі (з 26,4 % у 2020 р. до 0,6 % у 2021 р., тобто у 41 раз) [168, с. 178]. Важливо, що у фермерських господарствах зниження рівнів рентабельності у 2021 р. за переважною більшістю видів сільськогосподарської продукції (окрім молока) було менше.

Отже, за результатами аналізу сучасного стану та тенденцій розвитку сільського господарства можна стверджувати, що існують об'єктивні передумови розвитку екологічно орієнтованого сільськогосподарського виробництва. Це підтверджується такими фактами :

- 1) понад половини вітчизняних сільськогосподарських угідь перебуває у розпорядженні фермерських господарств і господарств населення, для яких

перехід на екологічнобезпечене виробництво є цілком органічним;

2) динаміка рівнів урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тварин характеризується поступовим зростанням, що сприятиме уникненню критичного для товаровиробників зниження грошових надходжень через втрати урожаю та приросту маси сільськогосподарських тварин, які можуть виникнути на початкових етапах екологізації;

3) існування позитивної тенденції до зростання рівня рентабельності сільськогосподарських підприємств (протягом 2014-2024рр.) та її відносно високий рівень в останні роки. Водночас, недостатні рівні урожайності та продуктивності сільськогосподарських культур у господарствах населення є свідченням їх недостатньої готовності до відмови від традиційних технологій ведення сільського господарства.

2.2. Вплив екологічного чинника на підприємницьку діяльність

Економічна ефективність сільськогосподарського виробництва оцінюється не лише на основі економічних показників, наприклад урожайність, продуктивність, рентабельність тощо, а й з урахуванням додержання його екологічної безпеки. Екологічна безпека економічної діяльності передбачає організацію раціонального використання природних ресурсів, захист довкілля від забруднення та його руйнування, а також забезпечення гармонійних зв'язків населення і природи на територіях господарства [13]. У цьому зв'язку варто приділити особливу увагу дослідженню екологічної складової розвитку підприємництва на сільських територіях.

Екологічну відповідальність розвитку підприємництва на сільських територіях пов'язують переважно з функціонуванням вертикально інтегрованих структур - агрохолдингів. Діяльність цих структур має і позитивні і негативні наслідки. З одного боку, вони здатні підвищити ефективність аграрного сектора економіки, здійснювати позитивний вплив на розвиток суб'єктів підприємництва на сільських територіях, регіонів у цілому, інфраструктури, забезпечувати приплив інвестицій, впроваджувати інноваційну діяльність тощо. З іншого - обумовлюють виникнення гострих проблем, насамперед

екологічного характеру. Дослідники вважають, що розвиток агрохолдингів матиме негативні як соціальні так і екологічні наслідки в майбутньому, тому що їх експортна орієнтація, спрямована на отримання швидкого прибутку, призводить до порушення сівозмін і тим самим деградації сільськогосподарських земель, скорочення посівів кормових культур, відмови від тваринництва.

Реалії сьогодення такі, що економічний інтерес і прибуток агропромислових формувань виходять завжди на перший план, а соціальне і природне середовище їх цікавлять лише як фактор виробництва. Використовуючи орендні земельні ділянки, агрохолдинги практично не зацікавлені у збереженні родючості ґрунтів і навколишнього середовища.

В основі аналізу екологічних параметрів підприємницької діяльності на сільських територіях має лежати дослідження стану, динаміки та тенденцій зміни показників, які комплексно описують екологічні витрати, втрати та ефекти, що виникають у процесі ведення господарської діяльності. Відповідні показники розглянуто у розрізі найпоширеніших видів підприємницької діяльності на сільських територіях. До них віднесено сільське, лісове та рибне господарство. Результати такого аналізу відображають динаміку деструктивного впливу зазначених напрямів підприємницької діяльності на довкілля та дадуть можливість обрати пріоритетні напрями їх екологізації.

Згідно із даними табл. 2.6, за більшістю джерел забруднення атмосферного повітря відбувається негативне збільшення показників викидів забруднюючих речовин. Найбільше зростання характерне для виробництва продукції рослинництва (на 284,5 т або на 130 % чи у 2,3 раза). Водночас, у галузі тваринництва спостерігається позитивна тенденція: протягом 2014-2024рр. зменшився обсяг викидів метану, що утворюється у процесі внутрішньої ферментації тварин (на 13 % у цілому та на 24 % у розрахунку на 1 підприємство).

Таблиця 2.6

Викиди в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення в сільському, лісовому та рибному господарстві

Показник	Рік					Відхиленн я 2024 р. від 2020 р.
	2020	2021	2022	2023	2024	
Забруднюючих речовин	80,0	89,8	77,0	77,7	81,6	2,0
% від загального обсягу	1,8	2,1	2,4	2,7	2,7	50,0
Діоксину вуглецю всього,	873,4	974,1	775,9	1110,4	878,5	0,6
% від загального обсягу	0,4	0,5	0,5	0,8	0,6	50,0
Зокрема у розрізі виробничих і технологічних процесів						
Від установок для спалювання, т всього	3298,2	5257,8	8359,7	5600	5106,5	54,8
одним підприємством	10	14,9	21,8	12	11,1	11,0
У процесі вирощування с.-г. культур з використанням добрив*, т всього	207,5	177,4	212,2	431	476,9	129,8
одним підприємством	8,6	5,2	6,1	7,6	7,6	-11,6
У процесі вирощування с.-г. культур без використання добрив, т всього	11,9	235,2	234,4	273,5	28,2	137,0
одним підприємством	1,2	29,4	26,0	22,8	1,9	58,3
У процесі ентеральної (кишкова) ферментація, т	43520,5	35365,9	34716,2	36728,1	37694,8	-13,4
одним підприємством	82	64,8	60,7	63,9	62,5	-23,8
У процесі прибирання, збереження та використання гною, а також	21421,2	26284,0	28003,1	28899,5	29822,2	39,2
одним підприємством	37,6	46,4	48,9	52,2	54,3	44,4
У процесі прибирання, збереження та використання гною, а також	1354,1	1714,6	1588,7	1658,9	1784,2	31,8
одним підприємством	31,5	32,4	25,6	26,3	27,9	-11,4

Джерело : розраховано за даними Державної служби статистики України [11].

Про скорочення екодеструктивного впливу виробників продукції тваринництва на атмосферне повітря свідчить і зменшення викидів, що припадають на одне сільськогосподарське підприємство, у процесі прибирання, збереження та використання гною, а також азотних сполук (на 11 %). Зростання абсолютного значення цього показника пояснюється збільшенням кількості підприємств, на яких відбувалося забруднення (з 43 у 2014 р. до 64 у 2024 р., тобто на 49 %). У подальшому в рамках екологічно орієнтованого ведення тваринництва важливо, по-перше, забезпечити збереження описаних тенденцій та, по - друге, змінити негативну динаміку загальних обсягів викидів в

атмосферне повітря у процесі прибирання, збереження та використання гною, а також органічних сполук (зростання на 39 %), на які припадає до 40 % загальних викидів від ведення сільського господарства. Причиною цілої низки екологічних проблем, викликаних веденням сільського господарства, є надмірне використання засобів хімізації, передусім, мінеральних добрив та хімічних засобів захисту рослин. Враховуючи зазначене, політика регулювання у сфері хімізації аграрного виробництва має бути націлена не лише на максимізацію об'ємів сільськогосподарського виробництва, але й в обов'язковому порядку на спонукання до збереження та відновлення родючості ґрунтів, запровадження інноваційних технологій та техніки, розробок і досягнень науки у сфері екологічно-безпечного землеробства [14].

З даних табл. 2.7 видно, що не зважаючи на поступове зменшення посівної площі під сільськогосподарськими культурами, обсяг внесення мінеральних добрив як загалом, так і в розрахунку на 1 га збільшується (на 29 та 33 %, відповідно). Натомість, органічних добрив на 1 га посівної площі у 2000 р. було внесено 1,3 т, що у 2,6 разів більше, ніж у 2024 р., хоча протягом 2014-2024рр. цей показник не змінювався.

Коментуючи наведені тенденції, слід зазначити, що, з одного боку, удобрення є необхідною процедурою поповнення мінеральних та органічних речовин у ґрунті, які виносяться з урожаєм, зменшуючи запас органічних речовин та, відповідно, родючість землі. Проте, іншого боку, ключову роль у відновленні гумусу відіграє внесення натуральних решток у вигляді органічних, а не мінеральних добрив. Як результат небезпечні для здоров'я людини хімічні сполуки, що містяться не лише у мінеральних добривах, але й у хімічних засобах захисту рослин, через ґрунт потрапляють у вирощений урожай, продукцію тваринництва, у природні водойми та підземні води.

Таблиця 2.7

Динаміка показників удобрення сільськогосподарських культур в Україні

Показник	Рік					Відхилення 2024 р . від 2020 р .
	2020	2021	2022	2023	2024	
Посівна площа сільськогосподарських культур, тис . га	27801,3	18962,4	17992 ,2	17889,1	17982,2	-35 ,3
Внесено в ґрунт мінеральних добрив у поживних речовинах під урожай звітнього року, тис. т	1343,0	1493 ,8	1471,7	1415	1728,9	28,7
Внесено в ґрунт мінеральних добрив у поживних речовинах на 1 га посівної площі , кг	72	79	82	79	96	33,3
Внесено в ґрунт органічних добрив під урожай звітнього року, тис . т	9636,9	9652,9	9898 ,4	9662,7	9162,9	-4 ,9
Внесено в ґрунт органічних добрив на 1 га посівної площі, т	0,5	0 ,5	0,5	0,5	0 ,5	0,0
Площа вапнування ґрунтів , тис. га	105 ,3	101	97 ,2	88,1	103,7	-1 ,5
Площа гіпсування ґрунтів, тис. га	6,3	6 ,2	6,7	7,1	11 ,1	76,2
Площа, на якій застосовувались засоби захисту рослин, тис. га	13944,6	14981 ,8	14005,3	13854,1	14321 ,1	2,7
у т . ч . пестициди	12393,2	13598,7	12660 ,	12469,1	13798	11,3
Питома вага посівної площі, на якій застосовувались засоби захисту рослин, %	50,2	79,0	77 ,8	77,4	79,6	58 ,8
у т . ч . пестициди	44 ,6	71,7	70,4	69 ,7	76,7	72,1

Джерело : розраховано за даними Державної служби статистики України [11].

Особливої шкоди природному навколишньому середовищу завдає неконтрольоване удобрення сільськогосподарських угідь азотними добривами, обсяг внесення яких у розрахунку на 1 га в Україні протягом 2010-2024 рр. зріс на 55. Як зазначалось , негативний вплив на довкілля мають хімічні засоби захисту рослин . До найбільш шкідливих засобів захисту рослин належать

пестициди. Критичним визначено те, що за 2014-2024рр . питома вага посівної площі, на якій вони застосовувалась зросла на 32 в . п., або на 72 %, а обсяг застосовуваних пестицидів у розрахунку на 1 га збільшився на 11 %. Отже, у контексті вищезазначеного виявлена проблема дисбалансу динаміки обсягів внесення мінеральних та органічних добрив і стрімкого збільшення площі, на якій застосовувались хімічні засоби захисту рослин, є причиною значного деструктивного впливу не лише на земельні, але й водні ресурси і атмосферу.

Таблиця 2.8.

Утворення та поводження з відходами виробництва у сільськогосподарських підприємствах

Показник	Рік					Відхилення 2024 р. від 2020 р. (2020 р.), %
	2020	2021	2022	2023	2024	
Утворено відходів,	11750,5	10403,9	9448,9	9336,8	9323,9	-20,7
в т. ч. тваринні екскременти, сеча та гній	5062	4736,1	4037,2	4938	4288,7	-15,3
Утилізовано, тис. т				5618,7	5451,2	-3,0
Спалено. тис. т, у т. ч. з метою				43,9	291,5	у 6,2 рази
отримання енергії				31,6	274,4	у 8,7 разів
теплового перероблення				12,3	17,1	39,0
Видалено в спеціально відведені				364,9	65,3	-82,1
Питома вага відходів, що було утилізовано, спалено та видалено,	X	X	X	64,6	62,3	-3,5
Питома вага відходів, що були спалені для отримання енергії та теплового	X	X	X	0,5	3,1	у 6,2 рази
Питома вага утилізованих та видалених в спеціальних місцях тваринних	70,5	73,5	79,0	69,5	74,7	6,1

Іншим джерелом забруднення навколишнього природного середовища сільським господарством є відходи, більша половина яких утворюється у галузі тваринництва (табл . 2.13). Їх динаміка характеризується позитивною тенденцією до зменшення утворених відходів у цілому (на 21 %) та тваринництва (зокрема утворення тваринних екскрементів , сечі та гною) (на

15 %). Основною причиною зазначеного є суттєве скорочення поголів'я сільськогосподарських тварин (ВРХ - на 25 % за 2020-2024рр., свиней - на 12 %, птиці - на 6 %).

Слід зазначити, що диспропорція між незначним зменшенням обсягів утилізованих відходів (на 3 %) та суттєвим підвищенням утворених у сільському господарстві відходів (на 21 %) свідчить про поступове освоєння сучасних технологій утилізації відходів. Позитивними є поступові зрушення у бік зростання обсягів переробки відходів з метою отримання енергії (у 6,2 раза). Водночас, занепокоєння викликає зменшення відходів, видалених у спеціально відведених місцях майже у 6 разів, з чого можна зробити висновок про погіршення культури поводження із відходами.

Підсумовуючи результати аналізу впливу сільськогосподарської діяльності на довкілля, можна стверджувати, що нагальною проблемою є негативна динаміка поступового збільшення екодеструктивного впливу аграрного виробництва на атмосферне повітря, земельні та водні ресурси і здоров'я людини. Наведене зумовлює об'єктивну необхідність глибинних змін у технології сільськогосподарського виробництва, які мають носити не фрагментарний, а системний характер, та охоплювати всіх суб'єктів агробізнесу. В умовах зміцнення екологічної свідомості суспільства закріплення за суб'єктом бізнесу іміджу екологічно відповідального товаровиробника може стати суттєвою конкурентною перевагою на ринку сільськогосподарської сировини та продуктів її переробки.

Напрямом підприємницької діяльності на сільських територіях, який має чітко виражений екологічно орієнтований, а не лише економічний, характер є лісове господарство. Екологічно сприятливим лісове господарство можна вважати у разі забезпечення достатньої лісистості території та балансу суцільно вирубленого і відновленого лісу. Фактична лісистість складає України 17,6 %, тоді як оптимальним науковці називають рівень 20 %. Це означає, що наразі важливо забезпечити зростаючу динаміку відтворення лісів та спадаючу - рубок лісу головного користування. Натомість, фактичні тенденції є кардинально протилежними (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Утворення та поводження з відходами виробництва у
сільськогосподарських підприємствах

Показник	Рік					Відхилення 2024 р. від 2020 р. (2020 р.), %
	2020	2021	2022	2023	2024	
Утворено відходів, тис . т	11750,5	10403,	9448 ,9	9336,8	9323,	-20 ,7
у т . ч. тваринні	5062	4736,1	4037,2	4938	4288,7	-15 ,3
Утилізовано, тис . т				5618,7	5451,	-3 ,0
Спалено, тис . т, у т . ч. з				43,9	291 ,	у 6 ,2 рази
отримання енергії				31,6	274,	у 8,7 разів
теплого				12 ,	17,1	39,0
перероблення				3		
Видалено у спеціально визначені місця				364,9	65,3	-82 ,1
Питома вага відходів, що було утилізовано, спалено та видалено, %	X	X	X	64,6	62,3	-3 ,5
Питома вага відходів, що були спалені для отримання енергії та	X	X	X	0,5	3,1	у 6,2 рази
Питома вага утилізованих та видалених у спеціальних місцях тваринних екскрементів	70,5	73,5	79 ,0	69,5	74,7	6 ,1

Одним із аспектів екологічної активності підприємницьких структур є готовність держави частково або повністю фінансувати відповідні заходи. З даних табл. 2.15 чітко простежується нерівномірність обсягів фінансування заходів захисту ресурсів у межах сільського господарства.

Найбільшими витрати держбюджету були у 2020 р., тоді як у 2024 р., незважаючи на існуючі інфляційні процеси останніх 5 років, їх розмір скоротився практично вдвічі менший порівняно із 2020 р. Водночас загальний розмір витрат на захист ресурсів у 2024 р. практично не змінився порівняно із базовим 2020 р., але питома вага витрат саме на сферу сільськогосподарського виробництва зменшилась на 62 %.

Таблиця 2 .10

Витрати на захист ресурсів у межах ведення сільського, лісового та рибного господарства, млн грн

Показник	Рік					Відхилення 2024 р. від 2020 р., %
	2020	2021	2022			
<i>Сільське господарство , мисливство та пов'язані із ними послуги</i>						
Капітальні витрати	48,4	187,7	23,0	18,4	41,9	-13,4
Поточні витрати	151,	356,5	149,	174	76,5	-49,6
Всього витрат	200,	544,1	172,	192,	118,	-40,8
Питома вага у загальних витратах ,	1,0	2,7	0,8	0,8	0,4	-62,6
<i>Лісове господарство</i>						
Капітальні витрати	1,8	5,7	3,2	4,0	1,8	0,0
Поточні витрати	146,	142,6	119,	151,	246,	68,4
Всього витрат	148,	148,2	122,	155	248,	67,6
Питома вага у загальних витратах,	0,7	0,7	0,6	0,6	0,8	5,8

Джерело: розраховано за даними [11].

Обсяги фінансування заходів із запобігання ерозії та іншим видам фізичної деградації ґрунту , як пріоритетних заходів у сільському господарстві , у 2024 р . зменшилися на 27 ,5 млн грн (або на 9 %) порівняно із 2022 р. Враховуючи зазначене та усвідомлюючи обмеженість державного бюджету, можна стверджувати, що захист природних ресурсів у рамках ведення сільського господарства має відбуватись за рахунок інших окрім бюджетних джерел фінансування. Натомість роль держави має носити здебільшого мотивуючий характер та набувати форми стимулюючих інструментів (передусім у рамках податкової політики) і штрафних санкцій. Що стосується витрат на захист лісових ресурсів, то вони мали тенденцію до зростання. Особливо це стосується поточних витрат, розмір яких збільшився майже на 70 %.

Таким чином , деструктивний вплив на навколишнє природне середовище у межах основних видів підприємницької діяльності на сільських територіях зростає. Зокрема має місце збільшення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, деградація ґрунтів, зростаюча динаміка використання мінеральних добрив за спадаючої тенденції зміни обсягів внесення органічних, що призводить до забруднення земельних і водних ресурсів , атмосферного повітря та до погіршення показників безпеки

продуктів харчування .

2.3.Аналіз інвестиційної привабливості суб'єктів екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях

Екологізація підприємницької діяльності на сільських територіях потребує, по-перше , використання складної системи інструментів мотивування та організації поступової переорієнтації традиційного способу господарювання на екологічно безпечний та, по-друге , залучення широкого кола ресурсів найпроблемнішим серед яких є інвестиційний капітал. Для обґрунтування потенційно ефективних інструментів й механізмів сприяння розвитку екологічної складової сільського підприємництва використано методику діагностики інвестиційної привабливості суб'єктів бізнесу на сільських територіях , викладену у п . 1.3 даного дослідження. Її застосування передбачає:1) ідентифікацію та обчислення статичних і динамічних показників економічної, екологічної та соціальної ефективності; 2) оцінку кількісних параметрів , які відображають зовнішні умови розвитку екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях; 3) нормування обчислених показників та зведення їх в інтегральні коефіцієнти ; 4) кластерний аналіз об'єктів оцінювання з метою їх багатофакторного групування за ступенем схожості показників ефективності та зовнішніх умов .

Переважаюча більшість показників ефективності підприємництва на сільських територіях пов'язана із сільськогосподарським виробництвом , оскільки воно, з одного боку, є одним із найбільших вагомих джерел доходів сільського населення, а , з іншого - має суттєвий вплив на екологічний стан регіону . У рамках дослідження сфера надання послуг не вивчалась, оскільки вона, хоч і займає значну частку ВВП регіонів, однак здебільшого не є потенційним об'єктом екологізації . Іншим напрямом підприємництва визначено лісове господарство .

Як зазначалось, показники ефективності розраховуються як відношення результату (ефекту) до здійснених на його досягнення витрат або до обсягу

витрачених ресурсів. В якості економічного ефекту використано прибуток (від діяльності сільськогосподарських підприємств, від їх операційної діяльності), обсяг валової продукції, соціального ефекту - розмір доходів населення, екологічного ефекту - викиди забруднюючих речовин, обсяги утворених відходів, внесених добрив та використаних пестицидів. Динамічну складову кількісно оцінено на базі середньорічних темпів приросту індикаторів рівня економічної, екологічної та соціальної сфер. У цілому систему відповідних показників відображено у табл. 2.11.

Таблиця 2.11

Показники-індикатори привабливості регіонів для розвитку екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях

Сфера виникнення	Тип складової	
	Статична	Динамічна
Показники ефективності		
Економічна	Рівень рентабельності господарської діяльності с.-г. підприємств, рівень рентабельності операційної діяльності с.-г.	Середньорічний темп приросту рентабельності господарської діяльності
Соціальна	Питома вага мінімального споживчого кошика в сукупних витратах	Середньорічний темп приросту розміру
Екологічна	Ефективність витрат на охорону атмосферного повітря та вирішення проблем зміни клімату на пов'язання з вітрами, обсяги внесення мінеральних та органічних добрив у розрахунку на 1 га посівної площі	Середньорічні темпи приросту площі вітрової лінії лісів, обсягів внесення органічних добрив
Умови зовнішнього середовища		
Економічна	Рівень економічної активності, рівень безробіття: частка площі с.-г. угідь у загальній площі сільської території; питома вага домогосподарств, що мають с.-г.	-
Соціальна	Витрати населення у розрахунку на 1 особу; розмір доходів на 1 особу; середньомісячна зарплатна плата; щільність автомобільних доріг загального користування; кількість об'єктів роздрічної торгівлі ресторанного бізнесу у розрахунку на 1 особу	-

За всіма показниками економічної складової ефективності сільського підприємництва існує суттєва варіація. Це означає, підприємства одних регіонів значно відстають від інших.

Загалом найбільша питома вага розкиду у середньому значенні характерна для середньорічного темпу приросту рівня рентабельності - 125,55 % із найгіршим рівнем показника у суб'єктах сільського підприємництва в Львівській області (щорічне уповільнення на 23 %).

Таблиця 2.12

**Показники економічної складової діяльності суб'єктів підприємництва
на сільських територіях України, 2024 р .**

Адміністративна область	Рівень рентабельності с.-г. підприємств, %		Продуктивність праці в с.-г. підприємствах, тис. грн	Середньорічний темп приросту рентабельності діяльності с.-г. підприємств, % (2014 - 2024рр.)
	всієї діяльності	операційної діяльності		
Вінницька	23,9	33,7	338,06	16,44
Волинська	19,2	25	291,17	5,33
Дніпропетровськ	25	33,6	263,47	18,45
Донецька	25,8	31,3	242,91	7,39
Житомирська	25,4	31	302,95	31,48
Закарпатська	22,2	21,7	137,32	39,87
Запорізька	39,6	42,8	215,65	42,89
Івано -	-1,5	6	234,95	X
Київська	18,5	24,7	250,18	-8,93
Кіровоградська	42,2	47,4	259,32	6,58
Луганська	34,8	40,2	245,36	9,96
Львівська	10	21,9	378,54	-23,76
Миколаївська	30,5	38,4	239,86	28,18
Одеська	35,6	39,6	222,67	60,99
Полтавська	33,3	38	261,46	15,36
Рівненська	23,4	34,7	277,48	63,18
Сумська	30,4	43,9	307,62	13,22
Тернопільська	8	24,8	345,98	-3,43
Харківська	27,3	37	318,9	11,13
Херсонська	35,6	41,2	258,57	55,43
Хмельницька	21,5	38,5	321,29	1,70
Черкаська	32,4	36,7	300,92	4,00
Чернівецька	4	13,2	177,97	-0,62
Чернігівська	21,3	30	278,18	14,25
Максимум	42,2	47,4	378,54	63,18
Мінімум	-1,5	6,0	137,32	-23,76
Коефіцієнт варіації, %	44,88	30,81	19,98	125,55

Значною є варіація рентабельності діяльності сільськогосподарських підприємств (майже 45 та 31 % для всієї та операційної діяльності, відповідно), що є свідченням значного випередження підприємств деяких регіонів (Кіровоградська, Запорізька, Херсонська області). Для обчислення питомої ваги мінімального споживчого кошика у середніх сукупних витратах використано показник відношення сукупних витрат домогосподарств, які проживають у сільській місцевості, до середнього еквівалентного розміру домогосподарства. Значно меншою варіацією характеризується середньорічний темп приросту доходів (табл. 2.13). З наведеного можна

зробити висновок, що соціальна складова матиме меншу вагомість при прийнятті рішень щодо визначення привабливості регіонів для розвитку екологічно орієнтованого підприємництва.

Таблиця 2.13

Показники соціальної складової суб'єктів підприємництва на сільських територіях України, 2024 р.

Адміністративна область	Питома вага мінімального споживчого кошика у середніх сукупних витратах , %	Середньорічний темп приросту доходів на 1 ос., %
Вінницька	43 ,6	20,56
Волинська	46,0	18,61
Дніпропетровська	50,7	20 ,40
Донецька	54 ,4	-2,31
Житомирська	48,8	18,73
Закарпатська	37,1	18 ,45
Запорізька	49 ,9	20,15
Івано-Франківська	42 ,3	18,92
Київська	53,4	19,07
Кіровоградська	50,9	19 ,11
Луганська	44 ,5	-9,70
Львівська	44,3	19,55
Миколаївська	40,5	18 ,21
Одеська	53 ,5	23,32
Полтавська	46,5	19,25
Рівненська	65,3	19 ,53
Сумська	45 ,1	19,01
Тернопільська	48,9	18,16
Харківська	44,9	18 ,60
Херсонська	42 ,4	20,29
Хмельницька	46,4	19,94
Черкаська	42,7	17 ,97
Чернівецька	41 ,3	18,70
Чернігівська	3,6	17,55
Максимум	65,3	23 ,32
Мінімум	3 ,6	-9,70
Коефіцієнт	23 ,45	42,60

В якості основних показників ефективності у межах екологічної складової використано коефіцієнти ефективності витрат на охорону атмосферного повітря та на поводження з відходами. Перший показник обчислено як відношення викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами в атмосферне повітря до капітальних і поточних витрат на охорону атмосферного повітря та вирішення проблем зміни клімату. Ефективність поводження з відходами пропонується обчислювати як відношення обсягів утилізованих, спалених і видалених у спеціально

відведених місцях відходів до витрат на поводження з відходами. Слід відмітити, що зазначені показники обчислено загалом за всіма видами діяльності без виділення таких, що є найхарактернішими саме для сільських територій (сільськогосподарського виробництва та лісового господарства). Це пояснюється тим, що у дослідженні здійснено припущення, що суб'єкти підприємництва певного регіону або спроможні, або, навпаки, нездатні ефективно розпоряджатись коштами на збереження та відновлення стану довкілля незалежно від того, хто ці інвестиції освоює. Іншими словами, якщо регіон не може ефективно використати кошти, то це стосується переважної більшості напрямів господарської діяльності (у т.ч. сільського господарства).

Таблиця 2.14

Показники екологічної складової сільського підприємництва в Україні, 2024

Адміністративна область	Ефективність витрат на :		Обсяг внесення добрив на 1 га ,		Середньорічний темп приросту, %		
	охорону атмосферного повітря, т/тис.	поводження з відходами, т/тис.	мінеральних	органічних	площі відтворення лісів	внесення органічних	площі внесення пестицидів
Вінницька	38,65	7,69	120	0,1	4,70	71,00	0,60
Волинська	1,18	23,54	158	1,6	8,48	-	5,09
Дніпропетровська	0,61	46,78	72	0,3	-5,46	0,00	1,03
Донецька	1,77	19,8	62	0,3	-	0,00	-3,31
Житомирська	5,47	6,69	87	0,8	7,39	-	9,23
Закарпатська	-	3,87	122	0,1	5,64	0,00	23,49
Запорізька	0,18	14,81	63	0,1	-	0,00	2,37
Івано -Франківська	8,74	64,63	135	2,8	0,44	-	6,77
Київська	0,07	0,94	108	1,2	9,56	2,70	-2,18
Кіровоградська	-	1380,	80	0,1	-	0,00	-0,36
Луганська	4,38	21,92	56	0,2	-36,08	-	-
Львівська	2,18	13,46	163	0,4	4,98	20,51	2,95
Миколаївська	0,14	1,61	72	0,2	-	-	2,92
Одеська	1,94	5,29	91	0,1	-41,96	0,00	6,76
Полтавська	3,70	56,02	92	1,0	-6,84	6,27	2,76
Рівненська	0,53	3,96	144	1,1	2,39	-	-2,93
Сумська	3,47	14,00	124	0,5	-3,31	-	2,33
Тернопільська	-	9,63	144	0,4	2,08	7,72	1,48
Харківська	2,54	4,78	89	0,6	-4,54	-	-1,16
Херсонська	97,00	10,1	54	0,0	-	-	3,81
Хмельницька	0,94	13,5	123	0,9	12,08	-8,04	-0,33
Черкаська	27,53	9,35	108	1,2	2,53	-	2,28
Чернівецька	1,43	12,80	72	0,3	-9,08	32,64	-0,34
Чернігівська	11,59	10,2	129	0,6	4,22	5,27	7,93
Максимум	97,00	1380,4	163,00	2,80	12,08	71,00	23,4
Мінімум	0,07	0,94	54,00	0,00	-	-	-

Коефіцієнт	217,04	381 ,2	32,22	102,86	248 ,0	972,9	264,0
------------	--------	--------	-------	--------	--------	-------	-------

Варіація показників екологічної складової сільського підприємництва значно вища, ніж в економічній та соціальній сферах. Найбільше це стосується середньорічного темпу приросту обсягів внесення органічних добрив у розрахунку на 1 га (найістотніше скорочення в підприємствах Миколаївської області - на 21 % щорічно, а найбільше зростання - у Вінницькій - на 71 %). Крім того, варіацією понад 200 % характеризуються всі інші показники, окрім обсягів внесення мінеральних добрив на 1 га.

Слід підкреслити, що значна варіація ефективності поводження з відходами зумовлена нетипово високим для України значенням відповідного коефіцієнта у суб'єктах сільського підприємництва у Кіровоградській області (1380,5 т/грн, що більше за середнє по Україні значення у 19 разів).

Крім того, у деяких регіонах нарощення частки посівної площі, що оброблюється пестицидами, супроводжується зменшенням внесення органічних добрив у розрахунку на 1 га. Це стосується підприємств Волинської, Житомирської, Івано-Франківської, Миколаївської, Сумської, та Черкаської областей. Наведене може загострювати проблему забруднення землі та продуктів харчування шкідливими речовинами .

Що ж стосується умов розвитку сільського підприємництва, то найбільшою варіацією характеризуються такі показники як питома вага домогосподарств, які мають сільгосптехніку та забезпеченість населення об'єктами роздрібно́ї торгівлі (табл . 2.15, 2 .16).

Таблиця 2 .15

Умови розвитку підприємництва на сільських територіях
(економічна складова)

Адміністративна область	Рівень економічної активності	Рівень безробіття, %	Питома вага домогосподарств, що мають с.-г .	Середньорічний темп приросту заробітної плати у сільському
1	2	3	4	5
Вінницька	62,8	9 ,7	14	19 ,16
Волинська	57 ,7	11,5	36,1	22 ,55

Дніпропетровська	64 ,1	7,9	20,5	16 ,39
Донецька	58 ,3	14,1	69,5	13 ,80
Житомирська	63	11,2	19 ,5	21,17
Закарпатська	60,9	10	6,6	37,06
Запорізька	62,2	10	11,4	14 ,63
Івано-Франківська	60	8,8	5,1	22 ,14
Київська	62	6,8	5 ,1	15,61
Кіровоградська	60,4	12,4	7 ,6	17,04
Луганська	66,2	16,0	36 ,2	20,62
Львівська	60,6	7,7	17 ,4	20,03
Миколаївська	63,6	9,7	40 ,6	17,97
Одеська	60,8	6,8	9 ,7	17,55
Полтавська	61	12 ,6	6,5	19,19
Рівненська	63,6	10 ,6	61,1	15,28
Сумська	62,6	9 ,3	9,9	17,39
Тернопільська	58,7	11 ,5	35,9	22,50
Харківська	63,8	6 ,4	7,6	13,08
Херсонська	62,8	11 ,2	11	20 ,14
Хмельницька	59 ,5	9,4	14,1	16 ,70
Черкаська	62 ,7	10,4	4,4	14 ,62
Чернівецька	61 ,5	8,7	14,7	10 ,51
Чернігівська	62 ,6	11,3	13,2	22 ,62
Максимум	66 ,2	16,0	69,5	37 ,06
Мінімум	57 ,7	6,4	4,4	10 ,51
Коефіцієнт варіації , %	3,27	22 ,61	88,95	27,38

Другий показник особливо важливий для оцінки привабливості регіонів з позицій забезпечення розвитку підприємств сільського туризму. Найменше для цього пристосовані суб'єкти бізнесу, які функціонують на сільських територіях Східного регіону України (зокрема Луганської, Донецької та Харківської областей). Значна варіація забезпеченості господарств населення технікою дає підстави стверджувати, що розвиток сільгоспвиробництва у деяких регіонах (передусім Черкаській, Київській та Івано -Франківській областях) пов'язаний виключно із розвитком підприємницького сектора.

Однією із ключових умов розвитку всіх напрямів сільського підприємництва (у т. ч. з орієнтацією на їх екологізацію) є належне інфраструктурне забезпечення, насамперед, достатня мережа автомобільних доріг. Встановлено, що частка розкиду щільності доріг у її середньому по Україні рівні складає приблизно на 18 % (табл . 2.16).

Таблиця 2.16

\Умови розвитку підприємництва на сільських територіях (соціальна складова)

Адміністративна область	Розмір доходів на 1 ос., тис. грн	Номінальна заробітна плата, грн	Скупні витрати на 1 ос., грн	Питома щільність автомобільних доріг, км/тис. км ²	Забезпеченість сільського населення об'єктами роздрібної торгівлі, од./10
Вінницька	33,8	4189	5384,1	339	11
Волинська	28,3	4047	5755,3	288	7
Дніпропетровська	43,5	5075	4973,7	288	6
Донецька	19,4	5989	4704,0	302	3
Житомирська	31,4	4000	4604,8	280	9
Закарпатська	25	4298	4054,0	261	6
Запорізька	42,1	5080	4734,6	251	8
Івано-Франківська	30	4202	4617,8	296	5
Київська	39,2	5229	4867,1	297	18
Кіровоградська	31	3974	4655,6	252	10
Луганська	11,9	4637	4017,6	219	2
Львівська	33,7	4559	4541,7	376	6
Миколаївська	33,2	4887	5155,5	195	8
Одеська	37,7	4809	5136,3	242	5
Полтавська	36,4	4621	4802,7	308	10
Рівненська	29,8	4364	4538,5	253	10
Сумська	33,9	4131	4683,6	282	8
Тернопільська	26,9	3695	3905,6	361	6
Харківська	36,6	4448	4883,9	299	4
Херсонська	31,2	4046	4026,5	174	6
Хмельницька	32,7	4043	4978,4	346	9
Черкаська	30,6	4148	4945,1	284	8
Чернівецька	26,8	3828	4300,2	355	5
Чернігівська	31,7	4002	4969,5	227	13
Максимум	43,5	5989	4054,0	376	18
Мінімум	11,9	3695	4017,6	174	2
Коефіцієнт	21,5	12,08	16,71	18,18	44,90

Відносно низькою є і варіація показників купівельної спроможності населення, найбільші коливання серед яких характерні для розміру доходів у розрахунку на 1 мешканця. Другий показник особливо важливий для оцінки привабливості регіонів з позицій забезпечення розвитку підприємств сільського туризму. Найменше для цього пристосовані суб'єкти бізнесу, які функціонують на сільських територіях Східного регіону України (зокрема Луганської, Донецької та Харківської областей). Значна варіація забезпеченості господарств населення технікою дає підстави стверджувати, що розвиток сільгоспвиробництва у деяких регіонах (передусім Черкаській,

Київській та Івано-Франківській областях) пов'язаний виключно із розвитком підприємницького сектора. Однією із ключових умов розвитку всіх напрямів сільського підприємництва (у т. ч. з орієнтацією на їх екологізацію) є належне інфраструктурне забезпечення, насамперед, достатня мережа автомобільних доріг. Встановлено, що частка розкиду щільності доріг у її середньому по Україні рівні складає приблизно на 18 % (табл. 2.21). Відносно низькою є і варіація показників купівельної спроможності населення, найбільші коливання серед яких характерні для розміру доходів у розрахунку на 1 мешканця.

2.4. Екологізація виробництва як пріоритет процесу диверсифікації аграрних підприємств

Екологізація є напрямом розвитку сільського господарства, що базується на освоєні екологічних методів господарювання, забезпечує розширене відтворення природних і антропогенних ресурсів за рахунок формування стійких еколого-економічних систем, спрямованих на збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції через створення стійкого агроландшафту за використання екологічних методів господарювання на основі впровадження адаптивно-ландшафтних систем землеробства, раціонального залучення до господарського обороту і підвищення ефективності використання природних, матеріальних і трудових ресурсів сільської місцевості

Вивчаючи досвід ведення екологічного сільського господарства в європейських країнах, слід виділити спільні мотиви заінтересованості підприємств у переході на альтернативне виробництво. Вони зумовлені, насамперед, можливістю реалізації своєї продукції за підвищеними цінами за рахунок вищої її якості. Використання у сівозмінах бобових культур дозволяє вирішувати питання забезпечення кормами тваринництва й органічними добривами – рослинництва. Тому більшість екологічних господарств розвивають у себе галузі рослинництва і тваринництва.

Організація внутрішньогосподарської переробки і прямий збут продукції дає змогу більш раціонально використовувати робочу силу і підвищувати прибуток підприємства. Усі вище перелічені чинники, що доводять необхідність розвитку екологічного виробництва, повною мірою стосуються і вітчизняного сільського господарства.

Стратегічні напрями організації виробничих відносин у землеробстві і тваринництві мають базуватися на раціональному використанні природних ресурсів і формуванні системи управління цими відносинами, що дасть можливість підвищити ефективність функціонування підприємств шляхом спеціалізації їх на виробництві екологічної продукції і створення умов для формування ринку вітчизняної високоякісної продукції, а також управління раціональним використанням земельних ресурсів за рахунок впровадження адаптивних систем землеробства (рис . 2.4).

Рис . 2.4 Стратегічні напрями екологізації сільськогосподарського виробництва

У комплексі організаційних заходів реалізації стратегії пропонуємо здійснювати перехід великих підприємств на екологічно орієнтоване виробництво шляхом раціонального використання сільськогосподарських

угідь на основі запровадження адаптивних систем землеробства , а також через організацію спеціалізованих екологічних підприємств малих форм господарювання і формувань , що спеціалізуються на виробництві екологічної продукції у внутрішньогосподарських підрозділах великих сільськогосподарських підприємств . Подальша кооперація та організація регіональних асоціацій товаровиробників екологічної продукції розширить можливості розвитку екологічного ринку в країні. Для цього необхідне формування чіткої системи управління цим процесом, розвиток якої базується на державній підтримці.

Проблема екологізації вимагає проведення комплексних досліджень, а тому необхідно визначити універсальні методологічні підходи до формування механізму організації переходу на екологічні методи господарювання, що можна реалізувати через орієнтацію на методологію системного підходу [15]. Враховуючи, що сільське господарство є системою , керованою одночасно природними і соціальними процесами , тісно пов'язаними з економікою, пропонується екологізацію розглядати як систему взаємозв'язаних процесів (рис . 2.5).

Зміст такого підходу полягає в тому, що при переході на екологічне виробництво потрібно управляти одночасно всією агроєкосистемою, а не окремими її елементами , включаючи організацію виробництва , землеустрій, використання природних кормових угідь без спричинення шкоди біологічній різноманітності. При цьому , основним завданням управління має стати створення такої системи, яка , з одного боку , зменшує вплив технологій виробництва на навколишнє середовище, а з іншого – підвищує ефективність економічної системи.

Рис . 2.5 Складові елементи екологізації сільськогосподарського виробництва

З урахуванням категорій господарств, що утворилися в умовах ринку, ми виділяємо наступні напрями організації виробництва на екологічних засадах, відповідно до яких розроблявся комплекс заходів переходу на нові методи господарювання :

- організація екологічно орієнтованого сільськогосподарського виробництва у великотоварних підприємствах шляхом створення умов для формування економічно та екологічно ефективного агроландшафту ;

- організація спеціалізованих підприємств малих форм господарювання і створення внутрішньогосподарських виробничих підрозділів у великих підприємствах, що спеціалізуються на виробництві екологічної продукції. Організаційно -економічний механізм переходу сільськогосподарських підприємств на екологічні методи господарювання ми уявляємо як

послідовність етапів і комплексів заходів, що забезпечують екологічну безпеку виробництва (табл. 2.17).

При створенні спеціалізованих екологічних підприємств малих форм виробництва в них має бути організоване відповідно до вимог стандартів із повним виключенням засобів хімізації та використанням біологічних систем добрив і захисту рослин. Для цього підприємству необхідно здійснити низку заходів, а саме: визначити товарну продукцію відповідно до вимог ринку; вибрати варіант переходу на екологічне виробництво; скоригувати його організаційну структуру; підготувати фахівців; розробити та освоїти нові технології виробництва; визначити канали збуту екологічної продукції з урахуванням попиту в умовах регіону [15]. Як свідчить досвід, варіантів переходу на екологічне виробництво може бути декілька: підприємство (господарство) в цілому; окрема галузь виробництва (рослинництво, тваринництво); внутрішньогосподарський підрозділ; трансформація сівозмін.

Таблиця 2.17.

Етапи переходу підприємств різних форм господарювання до сільськогосподарського виробництва на екологічній основі

Етапи переходу	Дрібнотоварне виробництво (створення спеціалізованого екологічного підприємства)	Великотоварне виробництво (сільськогосподарські підприємства)
Перший	Розробка бізнес-плану переходу до екологічного виробництва	Оцінка ресурсного потенціалу регіону та окремого підприємства
Другий	Вибір варіанту переходу (підприємство в цілому, окрема галузь, внутрішньо-господарський підрозділ)	Еколого-економічна оцінка земель на території підприємства
Третій	Подача заявки до сертифікаційної організації та підготовка пакету документів	Розробка проекту раціонального використання сільськогосподарських угідь

	для проходження сертифікаційних процедур	на основі запровадження адаптивно-ландшафтної системи землеробства
Четвертий	Проходження періоду конверсії (організація технологічного процесу відповідно до стандартів екологічного агровиробництва)	Розробка та економічна оцінка структури посівних площ, визначеної екологічно ефективними сівозмінами
П'ятий	Проведення маркетингових досліджень	Розробка проекту раціональної організації ріллі з урахуванням агроекологічної типізації земель
Шостий	Сертифікація виробництва на право використання товарного знаку “екологічний продукт”	Організація сівозмін на екологічній основі та освоєння ресурсо-зберігаючих технологій
Сьомий	Збут продукції	Економічна оцінка проекту

При проходженні періоду конверсії підприємство освоює альтернативні технології. Тривалість періоду конверсії залежить від рівня хімізації, що використовувалася у попередніх періодах виробництва. Ураховуючи значне скорочення за останні роки в країні використання хімічних мінеральних добрив (рис. 2.5), перехід на екологічне виробництво вітчизняними товаровиробниками може статися значно раніше (2–3 роки), ніж це відбувається за кордоном (5–7 років) [16].

Характерною особливістю проведення сертифікаційних процедур в екологічно орієнтованому підприємстві є те, що сертифікується не кінцевий продукт, а весь процес виробництва і переробки. Лише у такому випадку продукцію цього підприємства можна вважати “екологічною”.

У великих сільськогосподарських підприємствах як організаційно-технологічна основа переходу автором пропонується комплекс заходів щодо організації раціональної системи ведення рослинництва на основі проектування структури посівних площ, заданої екологічно ефективними сівозмінами. Основою такого механізму є оцінка земель, яка дає змогу виявити чинники, що лімітують організацію рослинництва, і розробити

систему заходів щодо раціонального використання ріллі відповідно до вимог оброблюваних культур і потреб ринку. Механізм раціональної організації ріллі має включати організаційно -технологічні заходи щодо впровадження адаптивної ландшафтної системи землеробства. Для визначення шляхів підвищення продуктивності ріллі і подальшого раціонального її використання необхідно провести економічну та агроекологічну оцінку земельних ділянок на території господарств і визначити їхні агроекологічні типи [15]. Результати проведеної комплексної оцінки становлять основу для впровадження адаптивно -ландшафтної системи землеробства. Після цього складається програма розширеного відтворення родючості ґрунту шляхом освоєння екологічно безпечних сівозмін, що забезпечують бездефіцитний баланс гумусу, на основі впровадження технологій із помірною хімізацією. Розробляється також програма забезпечення господарства власними кормами, насінням і добривами.

Важливим етапом організації екологічно орієнтованого сільськогосподарського виробництва у великих підприємствах є розробка структури посівних площ на основі введення екологічно ефективної системи сівозмін. У ринкових умовах сільськогосподарські підприємства більш орієнтовані на вимоги ринку і не враховують при організації виробництва існуючі закономірності взаємозв'язку функціонування природних (екологічних) і господарських (економічних) систем. Унаслідок цього сівозмінам, як агроекологічним системам, відводиться другорядна роль, що зрештою призводить до зниження родючості ґрунту та ефективності виробництва в цілому.

При організації рослинництва в період переходу на екологічно орієнтоване виробництво необхідно запровадити систему сівозмін, яка б забезпечувала розширене відтворення родючості ґрунту, поліпшення якості продукції і високу рентабельність виробництва. Освоєння адаптивно-ландшафтної системи землеробства на основі її біологізації дозволить підвищити ефективність виробництва за рахунок раціональної структури посівних площ і використання ресурсозберігаючих технологій обробітку

грунту, а також вирішить проблему виробництва власних кормів.

Переваги від екологізації підприємства можемо продемонструвати наступним прикладом. У 2023 р. агрофірма «XXX» отримала 16,8 млн грн прибутку, а рівень рентабельності діяльності склав 73 %. Рівень рентабельності вирощування пшениці озимої у становив 53 %, кукурудзи на зерно – 93 %, сої – 26 %, соняшника – 97 %. Обґрунтовано, що перехід на органічне землеробство зумовлюватиме зміну трьох показників господарської діяльності, а саме : урожайність, ціну та собівартість сільськогосподарських культур . Відмова від хімічних засобів захисту рослин та мінеральних добрив супроводжуватиметься, з одного боку, зниженням рівня урожайності (від 7 % для пшениці), з іншого – зменшенням собівартості . Натомість, ціна органічної продукції значно вища , що зумовлює ріст рентабельності на 102 %.

У результаті переходу на органічне землеробство , незважаючи на нижчий рівень урожайності, очікується підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Зокрема, можливе збільшення рівня рентабельності пшениці – на 102 %, кукурудзи на зерно – 140 %. Основна причина таких змін полягає у суттєво вищій ціні на органічну продукцію порівняно із продукцією, вирощеною за традиційною технологією сільськогосподарського виробництва.

Активізація розвитку органічного виробництва як пріоритету екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях, можлива за рахунок розширення площ сільськогосподарських угідь, придатних (не забруднених агрохімікатами) для ведення органічного землеробства; створення належних умов для стимулювання товаровиробників щодо переорієнтації на екологічні засади господарювання, зниження ризиків провадження такої діяльності ; удосконалення системи сертифікації органічної продукції та контролю за якістю ; сприяння підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної органічної продукції як на національному , так й міжнародному ринках.

2.4. Загальна характеристика підприємства та оцінка стану його фінансових ресурсів

АФ «ХХХ» одне з новоутворених підприємств в результаті реформування колективних сільськогосподарських підприємств.

Підприємство створене відповідно до Законів України „Про підприємство”, „Про колективне сільськогосподарське підприємство”, „Про господарське товариство” та інших законодавчих актів України.

Дане підприємство може здійснювати будь-яку діяльність, яка не суперечить законодавству України і Статуту приватного підприємства. Питання, що стосуються діяльності підприємства, не відображені у його Статуті, регулюються чинним законодавством України і, зокрема, Законом України “Про підприємства”.

Головною метою діяльності приватного підприємства є виробництво, заготівля, переробка та реалізація сільськогосподарської та іншої продукції, а також торгівля продукцією промислового виробництва та інші види господарської діяльності, зокрема надання сервісних послуг, здійснення маркетингу, збільшення кількості робочих місць в сфері зайнятості населення, проведення впорядкування як території діяльності підприємства, так і прилеглої до нього.

Відповідно до Статуту приватного підприємства його майно становлять основні фонди і обігові кошти, земля, інші цінності, відображені на самотійному балансі. Крім того, підприємство може орендувати власність інших юридичних та фізичних осіб з метою здійснення діяльності, передбаченої Статутом приватного підприємства. Воно є власником майна і земель, переданих йому державою у власність; продукції, виробленої підприємством у результаті господарської діяльності; одержаних доходів, а також іншого майна та землі, набутого на підставах, не заборонених законом.

Підприємство здійснює щодо свого майна всі права власника, тобто може вільно володіти, розпоряджатися та користуватися належним йому майном. Ризик випадкової загибелі або пошкодження майна, що є власністю

підприємства, або передане йому у користування, несе підприємство.

Для забезпечення діяльності приватного підприємства у ньому створений статутний фонд. Приватне підприємство має право змінювати розмір статутного фонду. Збільшення фонду може бути здійснено лише після внесення повністю всіма учасниками підприємства своїх вкладів. Зменшення фонду може бути здійснене лише при відсутності заперечень з боку кредиторів підприємства. Рішення підприємства про зміну розміру його статутного фонду набирає чинності з дня внесення цих змін до державного реєстру. Резервний фонд підприємства створюється у розмірі 25% від розміру статутного фонду. Щорічно підприємство відраховує до резервного фонду 5% від суми чистого прибутку. Кошти резервного фонду можуть використовуватись на додаткові витрати, на заходи щодо розробки та впровадження нових перспективних програм, розширення діяльності та на інші цілі. За рішенням підприємства частину коштів фонду може бути використано на оплату праці з компенсацією їх в наступному періоді з фонду оплати праці.

Для здійснення своєї діяльності підприємство використовує землі, що належать йому на праві власності, праві постійного користування та орендовані землі, як юридичних так і фізичних осіб, а також приміщення та будівлі як на правах власності, так і на правах оренди. Згідно із Статутом ПП підприємства плата за оренду землі проводиться в грошовій формі відповідно до умов, закладених в договорі оренди. Підприємство здійснює комплекс заходів з охорони будівель і споруд, що мають історичну цінність, а також раціонального використання землі та інших основних фондів.

Трудові відносини в підприємстві регулюються нормами Статуту. Згідно з правовими нормами підприємство повинне створити сприятливі умови праці для своїх працівників. Питання прийняття і звільнення з роботи відносяться до виключної компетенції директора підприємства. Підставою для прийняття на роботу є укладення трудового договору. Оплата праці працівників проводиться у грошовому вигляді. За порушення трудової та виробничо-фінансової дисципліни на працівників підприємства накладаються дисциплінарні та матеріальні стягнення. Відповідно до норм цивільного законодавства, при

нанесенні матеріальної шкоди майну підприємства, кожен працівник несе дисциплінарну та матеріальну відповідальність в залежності від ступеня вини. Всі трудові спори, що виникають між підприємством і працівниками при виконанні трудових зобов'язань вирішуються у встановленому законодавством порядку.

Норми Статуту, що регулюють управлінські відносини, визначені з дотриманням вимог законодавства. Відповідно до цього, вищим органом управління підприємством є збори співзасновників. Кількість голосів учасників пропорційна розміру їх часток у статутному фонді. Виконавчим органом підприємства є дирекція, яка призначається зборами учасників в кількості 3-х осіб. Дирекцію очолює директор. Вона вирішує всі питання, за винятком тих, що відносяться до компетенції зборів співзасновників. Збори співзасновників утворюють ревізійну комісію, на яку покладається здійснення контролю за діяльністю дирекції. Комісія утворюється з числа співзасновників підприємства у кількості 3-х осіб. Перевірка діяльності дирекції ревізійною комісією здійснюється за дорученням зборів співзасновників, а також з власної ініціативи та на вимогу членів підприємства. Ревізійна комісія вправі вимагати від посадових осіб підприємства надання їй усіх необхідних матеріалів, бухгалтерських чи інших документів та особистих пояснень. Результати своїх перевірок комісія доповідає зборам співзасновників. Дирекція підприємства підзвітна зборам співзасновників і організує виконання їх рішень. Вона діє від імені підприємства в межах встановлених статутом. Директор має право виконувати дії від імені підприємства. Таким правом можуть бути наділені і інші члени дирекції за рішенням вищого органу управління.

Органи управління підприємства при здійсненні своєї діяльності дотримуються Статуту приватного підприємства та Закону України „Про підприємства”. У Статуті зазначено, що для забезпечення мети своєї діяльності підприємство вправі залучати на договірних засадах кошти і майно державних, громадських, кооперативних підприємств і приватних осіб; укладати цивільно-правові угоди, контракти, договори з будь-якими юридичними та фізичними

особами; купувати товари і матеріальні засоби в організаціях торгівлі, магазинах, у підприємств, установ, громадян, - з оплатою в безготівковому порядку або за готівку; може проводити взаєморозрахунки із замовниками, підприємствами, установами, організаціями, громадянами, як готівкою так і у безготівковому порядку, а також проводити бартерні взаєморозрахунки; самостійно встановлює ціну на власну продукцію та послуги, з врахуванням затрат, попиту, кон'юнктури, або на підставі встановлених розцінок; реалізовувати продукцію, яка виробляється, на договірній основі, керуючись при цьому законодавством про ціноутворення для державних та громадських підприємств.

В процесі виробничо-господарської діяльності підприємство вступає в договірні відносини з підприємствами, установами та окремими громадянами. Підприємство уклало ряд договорів з виробниками різних видів продуктів харчування на їх постачання для реалізації, з оптовими базами та промисловими підприємствами, підприємствами з обслуговування та надання сервісних послуг тощо. В основному ця інформація є конфіденційною і не підлягає розголошенню. За невиконання умов договору сторони несуть один перед одним майнову відповідальність.

Підприємство перебуває у договірних відносинах з ВАТ "Львівобленерго", будівельними та ремонтними приватними підприємствами, охоронними фірмами тощо. Розрахунки за електричну енергію і інші платежі по договорах з партнерами здійснюються виключно банківськими коштами на рахунки юридичних осіб.

Відповідно до Статуту підприємство може орендувати, здавати та набувати у власність приміщення, споруди, техніку, інші засоби. Тому підприємство укладає договори на оренду землі або майна з іншими юридичними чи фізичними особами. При невиконанні договорів оренди на користування фондами та основними засобами застосовується орендна пеня в розмірі 0,5 % від суми угоди за кожен день протермінування. У своїй діяльності підприємство вступає у кредитні правовідносини з установами банків. Під кредитними правовідносинами розуміють кредитні відносини, що

виникають при наданні, передачі, використанні і поверненні грошових коштів або інших речей.

В Статуті підприємства вказано, що воно може реєструватися як учасник зовнішньоекономічної діяльності, відкривати валютні та інші рахунки, використовувати валютні надходження, відповідно до чинного законодавства. Так на даний час досліджуване підприємство має можливості брати активну участь у зовнішньоекономічній діяльності, однак в товарообмінних операціях перевагу має імпорт в порівнянні з експортом. Причиною такого стану є високий рівень конкуренції на всі види продукції на зовнішніх ринках, а також низький рівень якості вітчизняної продукції.

У процесі господарювання між підприємствами, державними та іншими органами виникають, функціонують та припиняються численні господарські відносини. Такі відносини не можуть розвиватися без зіткнень і конфліктів, що призводять до суперечностей між суб'єктами господарської діяльності. Такі суперечності між підприємствами, організаціями, державними та іншими органами стосовно їхніх прав та обов'язків у господарських відносинах називаються господарськими спорами. Саме господарські спори і є предметом розгляду та вирішення господарського суду. Слід відмітити, що всі суперечки, які виникали між підприємством і іншими підприємствами в процесі господарських відносин, вирішувались шляхом переговорів між сторонами.

Для того, щоб побудувати організаційну побудову і структуру управління підприємства, необхідно ознайомитись із штатним розписом та складом виробничих і обслуговуючих підрозділів підприємства. Штатний розклад - це перелік осіб апарату управління, існуючих служб в підприємстві із вказівкою їх стажу і розміру оплати праці. За нашими спостереженнями, у досліджуваному підприємстві сьогодні використовуються сучасні підходи до побудови об'єкту господарювання та адаптивні структури управління, зокрема матричного типу, суть яких полягає у концентрації зусиль організації для послідовного вирішення проблем згідно з вибраною стратегією розвитку ринку на перспективу. Це просліджується в розподілі функцій з управління та формуванні функціональних та лінійних управлінських підрозділів. Відповідно

до такого розподілу в досліджуваному підприємстві формуються відносини підпорядкованості керівників функціональних та лінійних структурних підрозділів та повноваження управлінських працівників. Основні роботи з управління фінансовими ресурсами тут виконуються в бухгалтерії, у склад якої входять бухгалтери і економісти. Саме вони забезпечують керівництво підприємством необхідною фінансово-економічною інформацією для прийняття фінансових рішень у межах закріплених за кожним із них повноважень. Ці рішення погоджуються з першим заступником або директором підприємства.

Слід також відмітити, що структура управління закріплює функції за структурними підрозділами та їх працівниками й регламентує потоки інформації у систему управління. Керівництво у підприємстві здійснюється по лінійно-функціональному принципу. Функціональний керівник підрозділу здійснює функціональне керівництво у відповідності з покладеними на нього обов'язками. Керівники функціональних підрозділів здійснюють функції лінійного і функціонального управління, тобто вони мають у своєму підпорядкуванні підрозділи, що виконують відповідні спеціалізовані функції. В той же час вказівки керівників цих підрозділів вважаються обов'язковими для виконання всіма керівниками інших структурних підрозділів підприємства.

Оплата праці працівників апарату управління здійснюється відповідно до фактично відпрацьованого часу, а інших працівників, зайнятих на інших роботах, в залежності від кількості і якості виробленої ними продукції чи обсягу виконаних робіт. З метою заохочення працівників до праці підприємство запроваджує преміальні виплати.

Ефективність процесу управління підприємством залежить від правильного застосування методів управління. Соціально-психологічні методи управління включають в себе успіх організаційної і виховної роботи керівника. В своїй діяльності керівники і спеціалісти опираються на людей, якими вони керують. Тому, кожний день доводиться вирішувати проблеми людських відносин і від того, на скільки вміло, делікатно, принципово правильно будуються формуватися відносини між окремими працівниками залежить

ефективність діяльності всього колективу, формування в ньому здорової атмосфери та організаційної культури.

Динаміка балансу досліджуваного підприємства за 2019-2022 рр. показана в таблиці 2.1.

Таблиця 2.18

**Баланс приватного підприємства АФ «ХХХ» Львівського району
Львівської області (на кінець року), тис. грн.**

Актив	2021р.	2022 р.	2023 р.	Відхилення, +,-
І. Необоротні активи	2619,5	3309,7	3489,2	+869,7
ІІ. Оборотні активи	920,8	1431,9	1823,1	+902,3
ІІІ. Витрати майбутніх періодів	0,1	0,2	0,2	+0,1
Баланс	3540,4	4741,8	5312,5	+1772,1
Пасив				-
І. Власний капітал	2617,2	2821,7	3663,9	+1046,7
ІІ. Забезпечення наступних витрат і платежів	0	0	0	-
ІІІ. Довгострокові зобов'язання	0	393,4	1298,5	+1289,5
ІV. Поточні зобов'язання	923,2	1526,7	351,1	-572,1
Баланс	3540,2	4741,8	5312,5	+1772,1

Висновки до розділу 2

У другому розділі досліджено сучасні тренди розвитку екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях, а саме: встановлено тенденції, виявлено проблеми і передумови розвитку екологічно орієнтованого підприємництва, поглиблено науково-практичні засади щодо позиціонування сільськогосподарського виробництва як напряму

підприємницької діяльності на сільських територіях, що першочергового потребує екологізації, проведено оцінку інвестиційної привабливості суб'єктів екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях.

Ключовими напрямками підприємництва на сільських територіях є агропромислове виробництво (передусім, сільське господарство), лісове господарство та мисливство. У роботі досліджено особливості підприємницької діяльності у галузі сільського, лісового, водного господарства, мисливства. Крім того, досліджено окремі аспекти сфери туризму. Обґрунтовано першочергову необхідність екологізації сільськогосподарського виробництва як ключового напрямку підприємницької діяльності на сільських територіях, з огляду на виявлені тенденції посилення екодеструктивного впливу на довкілля, а саме: збільшення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря; деградацію ґрунтів; зростаючу динаміку використання мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин; зменшення обсягів внесення органічних добрив; нарощування обсягів накопичення відходів.

Встановлено, діяльність сільськогосподарських товаровиробників на сільських територіях супроводжується зростанням деструктивного впливу на довкілля. Зокрема, виявлено стійку тенденцію до збільшення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря (у рослинництві у 2,3 рази протягом останніх 5 років), процеси деградації ґрунтів, зростаючу динаміку використання мінеральних добрив (обсяг внесення добрив у розрахунку на 1 га збільшився на 33 %, зокрема азотних - на 55 %) і хімічних засобів захисту рослин (обсяг застосовуваних пестицидів на 1 га зріс на 11 %) за спадаючої тенденції зміни обсягів внесення органічних (скорочення у 2,6 рази, порівняно з 2000 р.). Це призводить до забруднення земельних і водних ресурсів, атмосферного повітря та погіршення показників безпеки продуктів харчування. Незначне зменшення обсягів питомої ваги утилізованих відходів (на 3 %) разом із суттєвим підвищенням утворених у сільському господарстві відходів (на 21 %), свідчить про поступове освоєння підприємницькими формуваннями сучасних технологій з утилізації відходів. Позитивними є

поступове нарощування обсягів переробки відходів для отримання енергії (у 6,2 рази протягом досліджуваного періоду).

РОЗДІЛ 3 ПЕРСПЕКТИВИ І НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДПРИЄМСНИЦТВА У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

3.1. Стратегія розвитку екологічно безпечного сільського господарства в Україні

Пріоритетним напрямом сучасного розвитку вітчизняного аграрного сектору за умов інтеграції України до європейського економічного простору має бути цілеспрямований перехід на модель еколого збалансованого розвитку, що спиратиметься на досягнення економічних, соціальних та екологічних ефектів. Це зумовлює необхідність досягнення стратегічних напрямів діяльності, які мають бути спрямовані на радикальне вдосконалення методів і способів аграрного виробництва [20].

Уважаємо, що під час переходу сільськогосподарських підприємств на екологічні методи госпо-дарювання серед основних пріоритетів у сфері сільськогосподарського землекористування потрібно виділити такі:

- створення умов для відновлення земельних ресурсів;
- обмеження техногенного навантаження на агроєкосистеми, особливо у сфері використання їхнього земельно-ресурсного потенціалу [29].

Європейський досвід показує, що основні напрями діяльності у сфері охорони навколишнього природного середовища в сільському господарстві закріплюються в документах у вигляді програм, тобто регулювання аграрної економіки ґрунтується на програмно-цільовому методі [17].

Тому вважаємо, що для забезпечення стабільного розвитку екобезпечного сільськогосподарського виробництва доцільною є розробка цільових державних програм з екологізації аграрної галузі, спрямованих на досягнення ресурсозбереження й підвищення якості сільськогосподарської продукції та навколишнього середовища [37].

На нашу думку, розвиток природоохоронної діяльності й екобезпечного сільськогосподарського виробництва на території України має ґрунтуватися на принципах САП (Спільної аграрної політики), що реалізується нині в країнах ЄС. Це надасть можливість використати позитивний світовий досвід

та ефективні способи розвитку екологічного аграрного виробництва в Україні [21].

У межах реалізації цих принципів має бути розроблена стратегія розвитку екобезпечного аграрного виробництва, яка включатиме сукупність управлінських рішень у напрямі підтримки виробництва екологічної сільськогосподарської продукції й досягнення цільового рівня екологічної безпеки в аграрній галузі. Ця стратегія має бути довгостроковим прогнозом комплексного розв'язання проблем екологічно збалансованого розвитку аграрної сфери та поліпшення стану агроєкосистем [22].

Стратегія розвитку екобезпечного аграрного виробництва в Україні має стати базовим документом у сфері стратегічного планування розвитку агроєкосистем, забезпечення відповідного рівня екологічної безпеки в аграрному секторі й визначати комплекс взаємопов'язаних пріоритетів, цілей, завдань і заходів. Основною метою запропонованої стратегії є визначення алгоритму дій та засобів досягнення екологічної безпеки в аграрному виробництві [21].

На нашу думку, для досягнення поставленої мети потрібно реалізувати комплекс завдань, а саме :

- формування комплексу важелів та інструментів для забезпечення досягнення поставленої мети;
- дослідження факторів впливу для забезпечення найбільшої ефективності використання їх дії в напрямі стратегічного планування забезпечення екологічної безпеки в аграрному секторі ;
- формування відповідного інформаційного середовища у сфері стимулювання розвитку еко -безпечного аграрного виробництва ;
- розвиток інституціонального середовища в напрямі екологізації сільськогосподарської діяльності й забезпечення екологічної безпеки аграрного землекористування.

Реалізація зазначених завдань стратегії розвитку екобезпечного аграрного виробництва передбачає прийняття на її основі нових законодавчих та інших нормативно-правових актів, унесення змін і доповнень до чинних

правових нормативних актів у сфері аграрного землекористування й охорони навколишнього природного середовища, а також розроблення та впровадження Державної програми забезпечення екологічної безпеки в аграрному секторі України .

Дотримання принципів формування стратегії розвитку екобезпечного аграрного виробництва сприятиме покращенню якості та безпечності сільськогосподарської продукції , дотриманню природо-доохоронних вимог у процесі її виробництва, підвищенню еколого-економічної ефективності використання та охорони земельних ресурсів, забезпеченню сприятливих передумов для збалансованого розвитку сільських територій та ефективного господарювання на землі , диверсифікації землекористування й формування інвестиційно привабливого середовища в системі землекористування та поліпшенню екологічної ситуації в країні загалом [36].

Основними індикаторами успішності реалізації зазначеної Стратегії будуть позитивні зміни в якісному стані земельних ресурсів, поліпшення якісних показників виготовленої сільськогосподарської продукції, розширення площ земельних угідь , відведених під екологічне землеробство тощо.

Отже , стабільність функціонування агроєкосистем є інтегральним показником , який характеризує стан екологічної безпеки.

Тому пріоритетами в напрямі забезпечення екологічної безпеки в аграрному секторі повинні бути:

- збереження та відновлення природних елементів екосистем, необхідних для формування сприятливого середовища для їх функціонування й ведення сільськогосподарської діяльності;
- виявлення негативних факторів у сфері забезпечення екологічної безпеки з метою запобігання їм або пом'якшення їх впливу ;
- збереження біорізноманіття в природних екосистемах для розширення можливостей їх використання в різних напрямках господарської діяльності людини;
- збалансоване використання , відновлення й охорона природних ресурсів та їх потенціалу в аграрній галузі.

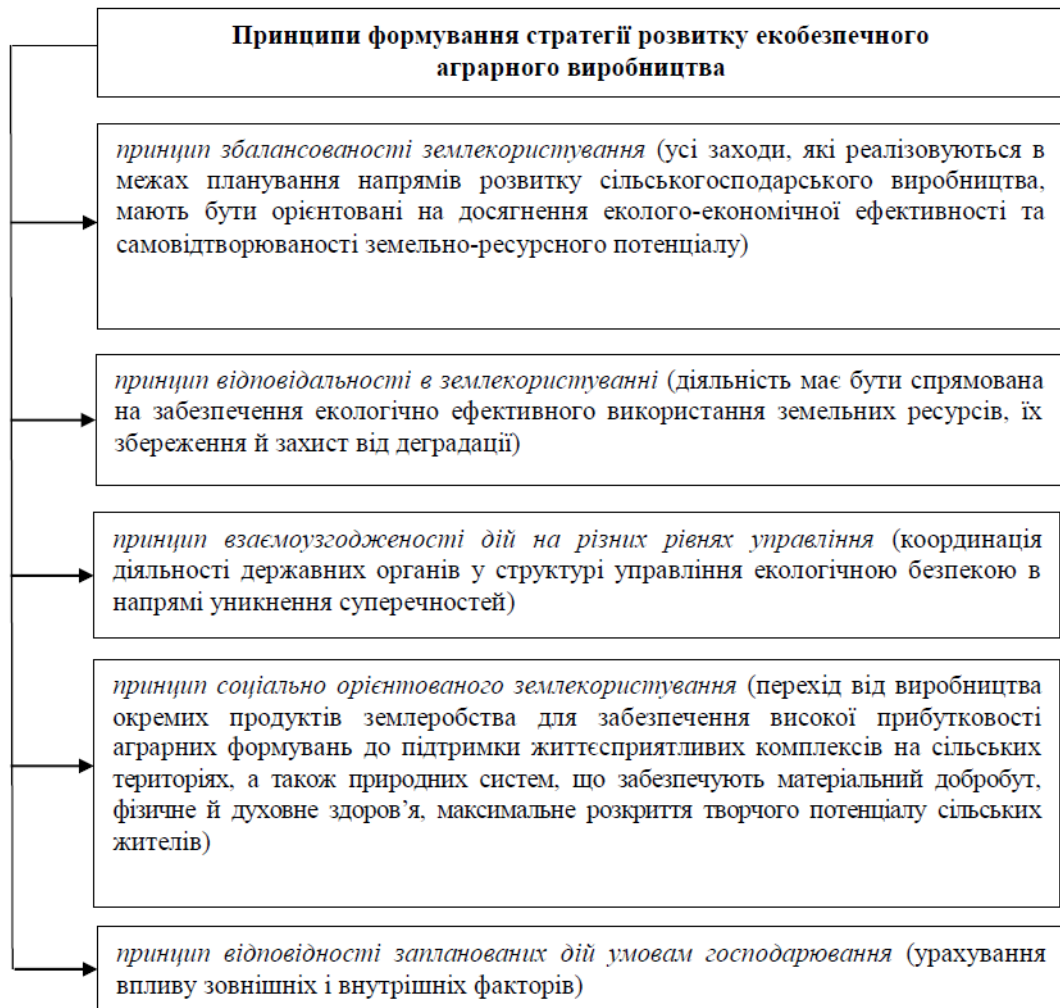

Рис . 3.1. Класифікація принципів формування стратегії розвитку екобезпечного аграрного виробництва

Згідно з визначеними пріоритетами, основними цілями аграрної політики у сфері забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва можна вважати досягнення такого стану агроєкосистем, за якого забезпечуються сприятливі умови життєдіяльності людини та можливості для вибору різних напрямів сільськогосподарської діяльності залежно від природно-кліматичних чинників впливу; формування та розвиток системи збалансованого землекористування для забезпечення виробництва всіх видів , необхідних для суспільства споживчих благ [25].

Ураховуючи визначені цілі та результати проведених досліджень, у сфері екологізації аграрного виробництва , ми сформували такі основні завдання:

1) удосконалення інституціонального середовища еколого-безпечного

землекористування ;

2) формування організаційно -економічного механізму екологізації в аграрному секторі ;

3) реформування державної системи екологічного управління , орієнтованої на зменшення негативного впливу сільськогосподарської діяльності на навколишнє природне середовище;

4) поширення інформації про екобезпечні технології, їх переваги серед аграрних товаровиробників, населення з перспективою їх подальшого використання у виробництві сільськогосподарської продукції;

5) формування та розвиток системи екологічного моніторингу сільських територій як основи для прийняття управлінських рішень у сфері сільськогосподарського землекористування ;

6) створення вітчизняної системи стандартизації й сертифікації екологічно безпечного виробництва сільськогосподарської продукції ;

7) розробка та реалізація програм забезпечення екологічної безпеки в аграрному секторі на регіональному рівні.

Основними заходами на шляху забезпечення належного виконання визначених завдань у напрямі екологізації виробництва сільськогосподарської продукції, на наш погляд, повинні бути:

- розробка методологічної та методичної бази щодо оцінки рівня екологічної безпеки процесу виробництва сільськогосподарської продукції ;

- удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення системи управління екологічною безпекою на рівні окремих суб'єктів господарювання;

- формування планів подальшого розвитку системи сільськогосподарського землекористування на рівні окремих аграрних формувань [5].

Нами обґрунтовано, що для реалізації зазначених заходів , потрібно:

- забезпечити державну підтримку й кредитне стимулювання програм і проектів, які стосуються екологічно безпечного аграрного виробництва;

- застосування системи страхування ризиків господарств , що виконують

екобезпечну сільськогосподарську діяльність;

- звільнення від податкових платежів за земельні ділянки, відведені для освоєння екологічно безпечних технологій;

- створення умов для заохочення інвестування екологічно безпечних виробництв;

- формування сприятливого інформаційного середовища навколо землевласників і землекористувачів, які здійснюють екобезпечне землекористування. [8]

Отже, із метою оптимізації використання земель сільськогосподарського призначення з урахуванням євроінтеграційних перспектив України потрібно:

- здійснити науково обґрунтовану трансформацію структури сільськогосподарських земель задля забезпечення збалансованого співвідношення між окремими компонентами агроєкосистем;

- адаптувати європейські стандарти й регламенти у сфері регулювання сільськогосподарського землекористування до вітчизняних умов;

- забезпечення дієвості неформальних інститутів у напрямі екологізації землекористування: екологічне виховання, інформаційна пропаганда цілей збалансованого еколого-економічного розвитку аграрної галузі тощо;

- широке використання в землеробстві органічних добрив і біопрепаратів, що дасть змогу отримувати без використання мінеральних синтетичних добрив і засобів хімічного захисту високі врожаї сільськогосподарських культур;

- упровадження системи економічного стимулювання землевласників і землекористувачів, які виконують екологічно орієнтовану сільськогосподарську діяльність;

- стимулювання інвестиційної діяльності, спрямованої на розробку та впровадження екологічно безпечних інноваційних технологій у галузь сільськогосподарського землекористування;

- посилення контролю у сфері забезпечення якості сільськогосподарської продукції, упровадження ефективних методів аналітичного та методичного забезпечення контролюючої діяльності й

поліпшення обробки оперативної інформації щодо наявного екологічного стану окремих територій;

- покращення системи державного моніторингу екологічного стану природного середовища на всіх рівнях за допомогою забезпечення достовірною й оперативною інформацією всіх рівнів управління для реалізації екологічних програм і впровадження природоохоронних технологій у галузі сільсько-господарського землекористування;

- забезпечення місцевого населення достовірною й своєчасною інформацією про рівень еко-логічної безпеки та якість сільськогосподарської продукції, яка виготовляється на регіональному рівні;

- підтримка діяльності громадських організацій, спрямованої на забезпечення екологічної безпеки землекористування та розвиток системи громадського екологічного контролю у сфері виробництва сільськогосподарської продукції.

Відповідно до рекомендацій Європейської економічної комісії ООН із питань управління земельними ресурсами для належного державного управління земельними ресурсами повинні бути реалізовані заходи щодо:

- визначення на законодавчому рівні сутності, форм і характеру власності на землю, форм користування землею й прав на неї, обмежень і зобов'язань, які повинні забезпечуватися на державному рівні;

- системи нормативно-правового регулювання та адміністративного управління, а також орієнтації системи управління земельними ресурсами на задоволення попиту споживачів;

- забезпечення прозорості діяльності системи управління земельними ресурсами, вільного доступу до інформації про земельні ресурси всіх суб'єктів господарювання;

- проведення постійного моніторингу, оцінки та здійснення контролю за ефективністю системи управління земельними ресурсами [35].

Нами встановлено, що в результаті реалізації зазначених вище заходів будуть отримані такі ефекти:

- економічні – підвищення ефективності аграрного виробництва та його

продуктивності внаслідок покращення якісних показників земельних угідь і використання адаптивних екотехнологій ; запобігання втратам від зниження родючості ґрунтів , їх деградації; покращення якісних показників виробленої сільськогосподарської продукції;

– екологічні – зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище через екологізацію сільськогосподарського землекористування; збереження й відтворення агроландшафтів ;

– соціальні – покращення здоров'я сільського населення як наслідок обмеження використання хімічних елементів в аграрному землекористуванні, збереження та створення нових робочих місць унаслідок диверсифікації сільськогосподарської діяльності ; покращення умов праці й життя населення .

Під час вибору стратегічних пріоритетів екологізації в аграрному секторі економіки потрібно враховувати рівень екологічної безпеки того чи іншого суб'єкта господарювання. Адже саме сучасний стан екологічної безпеки в аграрному секторі дає можливість сформулювати цільові орієнтири в системі розвитку екобезпечного виробництва . Важливе також проведення оцінки впливу сільсько -господарської діяльності на стан агроєкосистем з урахуванням асиміляційного потенціалу території [3].

Визначальна для формування пріоритетних напрямів стратегії сільськогосподарського землекористування і концентрація зусиль суб'єктів господарювання на чотирьох основних елементах: продукт , процес виробництва, якість землі та природно -кліматичні фактори впливу (рис. 3.2). У сфері продукту увагу потрібно зосереджувати на врахуванні інтересів кінцевого споживача в частині зменшення негативного впливу на довкілля за рахунок використання продукту на всіх стадіях його життєвого циклу й розповсюдження його на різні сегменти ринку.

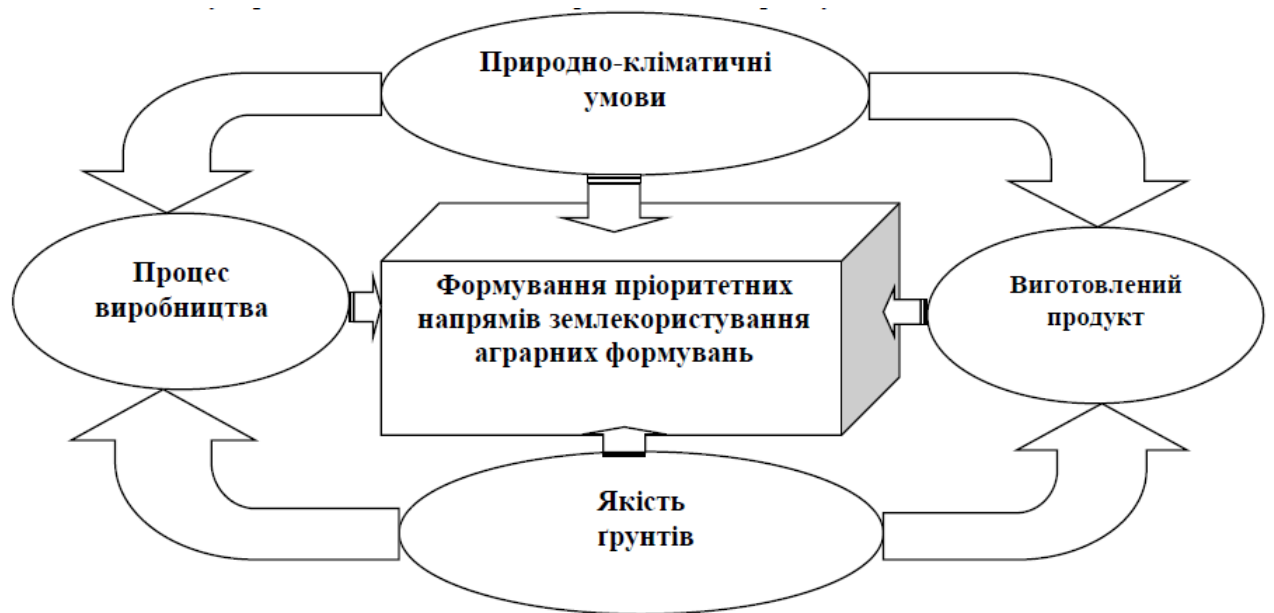

Рис . 3.2. Структура зв'язків у напрямі формування пріоритетних напрямів землекористування

У виробничому процесі слід сконцентруватися на зменшенні шкідливого впливу за рахунок удосконалення технологій та екологізації виробничого циклу . Якість землі визначає вибір напрямів землекористування й рівень інтенсифікації використання земельних ресурсів і екологічних дій . Сфера природно-кліматичних факторів впливу визначає можливості використання різних технологічних елементів у різноманітних умовах господарювання . Отже, для ефективної реалізації засад екобезпечного землекористування в аграрних товаровиробників має бути чітке розуміння необхідності збільшення витрат на розв'язання екологічних проблем , що дасть змогу в перспективі підвищити ефективність власної діяльності та посилити конкурентні переваги цих суб'єктів . Саме такий підхід уможливить підвищення частки суб'єктів, зацікавлених у веденні екологічно безпечних видів діяльності. Тому сільськогосподарським підприємствам потрібно дотримуватися стратегічних напрямів розвитку системи аграрного землекористування, що мають загальнодержавне значення, оскільки вони є запорукою стабільності та ефективності системи землекористування аграрних формувань. Наслідком реалізації стратегічних напрямів розвитку земельних відносин у сільськогосподарських підприємствах має бути:

- забезпечення збалансованого землекористування;
- збереження, відтворення та підвищення родючості сільськогосподарських угідь;
- трансформація земельних відносин в аграрній сфері відповідно до вимог ринкової економіки;
- екологізація землекористування на засадах його збалансованого розвитку [25]. Отже, упровадження й розвиток стратегічних напрямів землекористування на рівні аграрних формувань у сучасних умовах господарювання є одним із напрямів удосконалення діяльності сільськогосподарських підприємств та ефективного використання наявних земельних угідь і їх потенціалу [34].

Стратегічними цілями екологізації аграрного виробництва на рівні держави повинні бути такі:

- задоволення в повному обсязі потреб населення в екобезпечних харчових продуктах ;
- досягнення екологічно безпечного використання земель сільськогосподарського призначення, поліпшення їхнього екологічного стану;
- ліквідація наслідків екодеструктивного впливу сільськогосподарської діяльності на екологічний стан сільських територій, ґрунтів, довкілля й гарантування безпечного середовища для життя та здоров'я людей .

Реалізація запропонованих стратегічних пріоритетів використання земель сільськогосподарського призначення забезпечить збалансоване, високоефективне й екологічно безпечне використання земель сільськогосподарського призначення , збереження й примноження їх продуктивного потенціалу . [26]

3.2 . Прогнозування розвитку екологічно орієнтованого сільськогосподарського підприємництва та механізми забезпечення екологічності підприємницької діяльності

Екологічно орієнтоване підприємництво на сільських територіях

гармонійно «вписується» в концептуальну модель стійкого розвитку національної економічної системи, забезпечуючи тим самим підвищення її конкурентоспроможності, у т. ч. міжнародної, нівелювання дисбалансу нерівномірного розподілу і використання наявного ресурсного потенціалу, а також, що особливо важливо, формування й залучення людського капіталу та всебічне задоволення потреб населення. Саме тому вкрай важливим є обґрунтування перспектив розвитку сільського підприємництва на засадах екологізації виробництва. В дослідженні виходимо з того, що основоположною у системі сталого розвитку є економічна компонента, з огляду на те, що саме вона формує передумови для стійкого функціонування решти підсистем, а саме - екологічної і соціальної. При цьому, взаємозв'язок між соціальною, економічною та екологічною компонентами сталого розвитку розкривається таким чином: економічний розвиток повинен супроводжуватися адекватними соціальними перетвореннями та сприяти вирішенню проблеми підвищення якості довкілля [27]. Враховуючи зазначене, об'єктивної необхідності набуває прогнозування перспектив екологічно орієнтованого підприємництва з акцентуванням на передбаченні розвитку саме економічного аспекту й оцінці його взаємодії з екологічним і соціальним складниками.

В основі інструментарію забезпечення поступового переходу від традиційного підходу ведення бізнесу на сільських територіях до екологічно орієнтованого мають лежати результати аналізу тенденцій розвитку основних чинників і результатів підприємництва на селі. До об'єктів такого аналізу та подальшого сценарного прогнозування належать раніше обґрунтовані показники, на яких базується вимірювання перспективності розвитку екологічно орієнтованого підприємництва.

Встановлено, що значний вплив на всі аспекти підприємництва на сільських територіях (а саме - на економічну й соціальну ефективність, а також вплив на довкілля) має сільське господарство - найбільш природомістка галузь, яка використовує 41,6 млн сільськогосподарських угідь (68,9 % території України), у т.ч 32,5 млн га ріллі (53,8 %), 7,9 млн га

сіножатей і пасовищ (13,1 %), 0,9 млн га багаторічних насаджень (1,5 %) [28]. Для сільського господарства України характерними є значні проблеми екологічного характеру: втрата ґрунтами природної родючості, їх деградація, виснаження, поширення вітрової та водної ерозії, забруднення довкілля засобами хімізації, радіонуклідами, важкими металами, відходами тваринництва тощо. Тому, поглибленого дослідження потребують тенденції розвитку саме цієї галузі.

У роботі використано декілька методичних підходів до вивчення динаміки, що включають традиційні економетричні методи (кореляційного та регресійного аналізу), динамічного моделювання на базі використання диференціальних рівнянь, фрактальний аналіз, метод диференціювання. Що стосується процедурного наповнення методики аналізу тенденцій, то воно має враховувати кілька аспектів:

У безпосередньо прогнозуванню має передувати процедура виявлення тенденції розвитку конкретного показника, а також перевірка його динаміки на циклічність;

У деяких випадках більш інформативним та цінним з позиції прийняття управлінських рішень є не прогноз, а характер динаміки показника. У цьому випадку важливо досліджувати не безпосередньо тенденцію показника, а особливості динаміки його швидкості (тобто темпу зростання);

У існуюча тенденція зміни деяких показників наразі може бути нетиповою або взагалі відсутньою. У цьому випадку важливо обґрунтувати бажаний (типовий або очікуваний) характер динаміки та формалізувати його у вигляді диференціального рівняння.

Аналіз динаміки фінансово-економічного показника здійснюється шляхом дослідження моделі швидкості його зміни. Швидкість у даному випадку тотожна поняттю темпу зростання, який відображає на скільки одиниць зростає показник за одиницю часу. Традиційно для цього використовуються темпи зростання та темпи приросту. Основна відмінність швидкості від традиційного використовуваного темпу абсолютного зростання

(різниця між значеннями показника у поточний та базовий - попередній - період) полягає у тому , що темпи відображають лише відхилення значень показників і на основі їх дослідження неможливо виявити та проаналізувати динаміку.

В умовах ринкової економіки забезпечується свобода вибору напрямів, способів та методів здійснення підприємницької діяльності.
підприємницької діяльності (рис. 3.3).

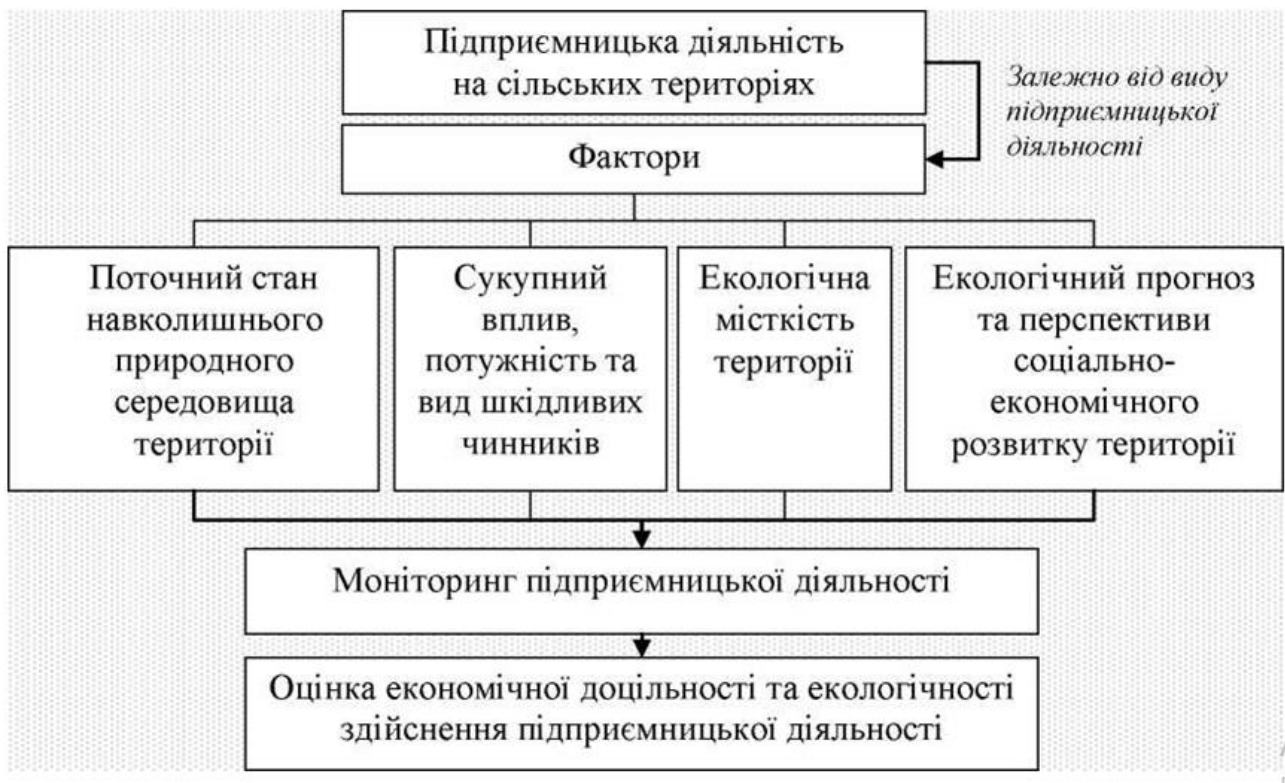

Рис. 3.3 . Оцінка можливостей розвитку підприємництва на сільських територіях з урахуванням екологічних факторів

Можливості формування і реалізації підприємницької ініціативи та креативності суб'єкта підприємництва підкріплюється самостійністю у прийнятті управлінських рішень при розробці власної стратегії розвитку. При цьому, вибір на користь екологічно орієнтованої форми ведення бізнесу супроводжується визначенням переліком факторів, вплив яких значною мірою характеризує економічний зміст цього процесу на довгострокову перспективу. Розглядаючи проблему формування економічного ефекту в сфері підприємництва , слід, поряд із усталеними постулатами проведення

моніторингу господарської діяльності , в обов'язковому порядку враховувати екологічні та соціальні фактори, які , власне, превалюючим чином впливають на прийняття рішення щодо провадження того чи іншого виду підприємництва. Результати такого моніторингу є вихідною базою для оцінки екологічності та економічної доцільності здійснення [33].

Відтак, залежно від виду підприємницької діяльності на сільських територіях, з метою формування об'єктивної оцінки перспектив провадження підприємництва без нанесення шкоди довкіллю, слід враховувати такі важливі фактори , як: поточний (існуючий) стан навколишнього природного середовища конкретної сільської території; сукупний вплив , потужність та вид шкідливих чинників, які мають чи матимуть місце у результаті підприємницької діяльності (наприклад , викиди, відходи, забруднюючі речовини тощо); екологічна місткість сільської території , тобто її здатність сприймати наслідки роботи суб'єктів господарювання (які ведуть діяльність в її межах), тобто різні види шкідливих впливів і при цьому утримувати зрівноваженість (сталість) свого розвитку ; результати екологічного прогнозу та перспектив соціально - економічного розвитку сільської території. Дане положення об'єктивно визначає можливість започаткування підприємницької діяльності на сільській території . [30].

Таким чином , розвиток екологічно орієнтованого підприємництва не може відбуватися спонтанно чи тимчасово, адже це складний багатоетапний і багаторівневий процес, який вимагає постійного моніторингу , аудиту та менеджменту виробничих процесів - від етапу методологічного обґрунтування необхідності і послідовності переходу до етапу здійснення контролю проведених заходів. Виважене і цілеспрямоване управління уможливить економічне зростання підприємства з високою екологічною ефективністю і результативністю .

Практична площина екологічно орієнтованого господарювання представлена формуванням підприємницького середовища (сукупності різних складових , які оточують підприємця в його господарській діяльності); індивідуальними якісними рисами підприємця (насамперед новаторськими

здібностями і здатністю ризикувати) та можливостями (умовами) адаптуватися до мінливих і швидкозмінних екзогенних і ендегенних факторів маркетингового середовища, здатних кардинально змінити результати господарювання, або переорієнтувати бізнес у разі невчасного реагування на їх дію. Прийняття рішення щодо переходу на екологічно орієнтований вектор розвитку можливе лише за умови впевненості в економічній доцільності та зацікавленості у корисності власної справи. Тобто, екологізація бізнесу своїм підґрунтям має саме економічну базу впевненості у своїх діях.

Таблиця 3.1

Місце України за індексом екологічної ефективності, 2022 р. (рейтинг 180 країн)

Загальний показник	Окремий показник	Місце в рейтингу	Значення
Стан навколишнього середовища та його вплив на здоров'я населення (87 місце в рейтингу)	Якість повітря	105	64,21
	Вода та санітарія	63	60,89
	Забруднення важкими металами	15	88,71
Життєздатність екосистеми (139 місце в рейтингу)	Біорізноманіття та середовище проживання	140	49,1
	Ліси	93	14,08
	Рибальство	79	54,32
	Зміна клімату та енергетика	143	37,59
	Забруднення повітря	122	40,18
	Водні ресурси	69	78,76
	Сільське господарство	17	57,55
Індекс екологічної ефективності		109	52,87

У 2023 р. лідером за рівнем екологічної ефективності є Швейцарія. До десятки лідерів увійшли Франція, Данія, Мальта, Швеція, Великобританія, Люксембург, Австрія, Ірландія та Фінляндія. Україна в рейтингу посіла 109 позицію (для порівняння: у 2021 р. - 44 місце у рейтингу) і опинилась між Туреччиною (108) та Гватемалою (110). У 2023 р. індекс України склав 52,87 бали. При чому, найгірше значення отримав показник, який оцінює втрати лісового покриву (14,08), найвище - забруднення важкими металами (88,71). Крім того, ряд показників оцінено менше, ніж на 50 балів (табл. 3.1). Наведене свідчить про нагальність розробки дієвих заходів щодо покращення

екологічної ситуації в Україні, чому значною мірою сприятиме розвиток екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях .

Поряд із постійною увагою щодо екологічних проблем розвитку вітчизняних підприємств, особливо тих , які функціонують на сільських територіях, станом натеper в Україні практично відсутня єдина довгострокова, цілеспрямована стратегія щодо поступової екологізації підприємницької діяльності. Важливими елементами стратегії вбачаються дієві механізми формування та імплементації. Такі механізми конфігурують організаційно -економічні важелі, методи та стимули, розробка та упровадження яких створять належні умови для ефективного розвитку екологічно орієнтованого бізнесу , насамперед на сільських територіях [31].

У контексті даного дослідження увага акцентується на механізмах, які здатні впливати та регулювати економічні, екологічні та соціальні процеси, що мають місце в господарській діяльності суб'єктів підприємництва (фермерських господарствах особистих селянських господарствах ,господарських товариствах, сільськогосподарських обслуговуючихкооперативах, приватно -орендних формуваннях, агрохолдингах тощо). Як дослідженням чинна вітчизняна законодавча база чітко не визначає суб'єктів екологічно орієнтованого підприємництва, не окреслює умов створення та вимог щодо їх організаційно-правового правового статусу. Ми виходимо з того , що суб'єктами екологічно орієнтованого підприємництва слід вважати суб'єктів традиційного підприємництва, які здійснюють свою діяльність з урахуванням екологічно орієнтованої специфіки, з огляду на те, що екологічна корисність екологічно орієнтованого підприємництва займає вагому частку у загальній корисності створеного продукту (товару, роботи , послуги).

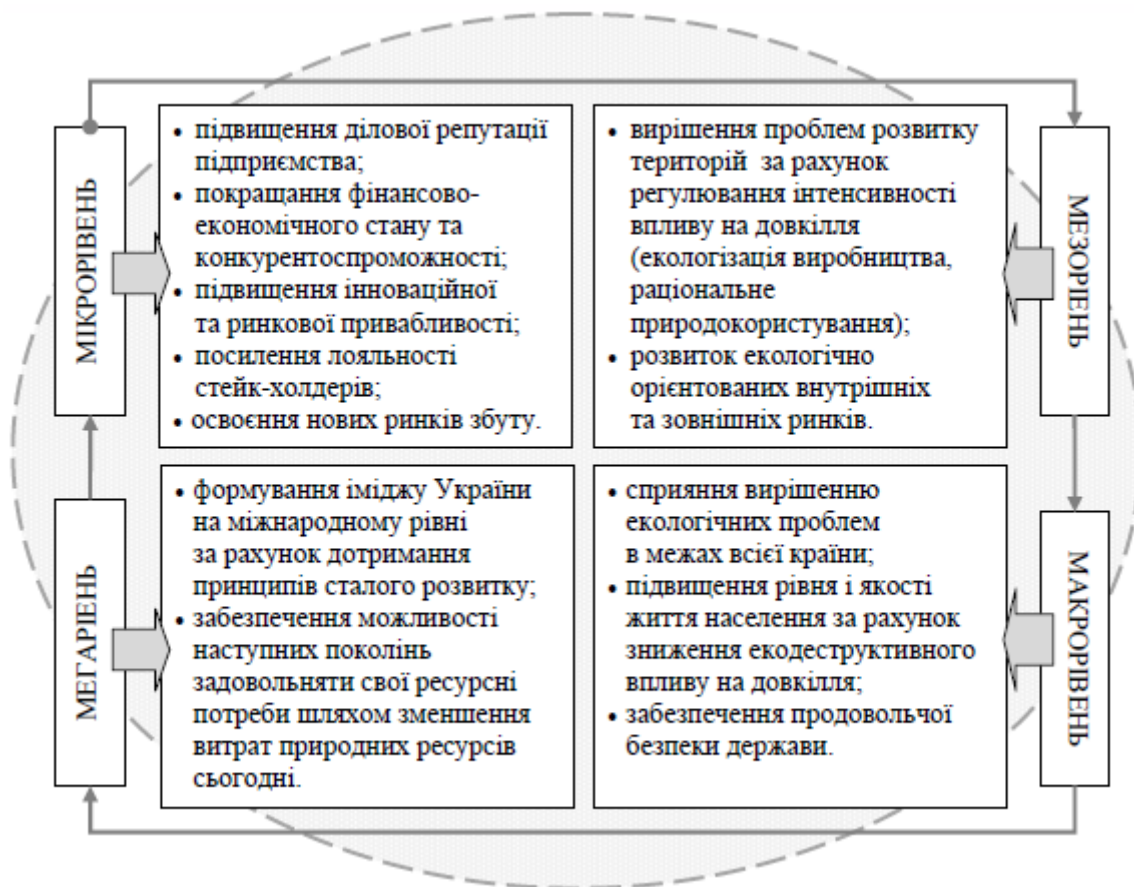

Рис. 3 .4. Прогноз екологічно орієнтованого розвитку підприємництва на сільських територіях

Однією із забезпечуючих умов розвитку екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях є державна підтримка. Закордонною та вітчизняною практикою доведено, що саме завдяки ефективній державній підтримці, а саме - гармонійному застосуванню адміністративних та економічних важелів впливу на суб'єктів господарювання, має місце пришвидшення їх створення та значною мірою гарантується ефективне екологічно орієнтоване функціонування. Статтею 48 Господарського Кодексу України [29] декларуються ключові положення такої підтримки, зокрема держава сприяє розвитку рівного доступу всіх підприємців, незалежно від форми власності та обраних організаційних форм підприємницької діяльності, до матеріально -технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів.

Інструменти регулювання та активізації екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях

Інструменти та заходи		Суб'єкт розробки та імплементації
Примусово-обмежувальні	Стандартизація і нормування, ліцензування, екологічна експертиза, екологічні платежі, фінансові санкції за порушення екологічних норм, податки,	Держава
Стимулюючо-компенсаційні	Податкові пільги, цільові субсидії і дотації, пільгове кредитування, фінансування (хоча б часткове) соціально важливих екологічних проектів	Держава, інвестори
Фінансові	Формування спеціалізованих інвестиційних фондів, екологічних банків та програм; екологічне	Держава, суб'єкти господарювання, інвестори
Інформаційні	Вільний доступ суб'єктів господарювання до екологічної нормативно-правової бази, екологічна паспортизація; формування локальних екологічних інформаційних центрів;	Держава, суб'єкти господарювання, інвестори
Соціально-психологічні	Екологічно та соціально орієнтована корпоративна культура і відповідальність; активізації екологічної освіти; екологічна етика та свідомість підприємця і всього суспільства	Суб'єкти господарювання, держава (заклади освіти, культури, виховання, здоров'я)
Ринкові (маркетингові)	Формування ринку екобезпечної продукції - попит, пропозиція, конкуренція; екологічний маркетинг;	Суб'єкти ринку

Адміністративними методами передбачено вплив за допомогою законів і нормативних документів, а також системи державного контролю і природоохоронних заходів. Економічні методи дають змогу досягти балансу суспільних і приватних інтересів за рахунок заходів економічного стимулювання до ефективного використання природних ресурсів. Міжнародною практикою доведено, що в основі системи ефективного розвитку підприємництва державна підтримка є основною, а в арсеналі її регуляторного інструментарію повинні домінувати саме економічні важелі стимулювання [32].

В прикладному форматі державна підтримка підприємництва в Україні забезпечується Кабінетом Міністрів України, центральними органами виконавчої влади з питань регуляторної політики та підприємництва, іншими

центральною владою. Фінансова платформа її супроводження та імплементації формується Українським фондом підтримки підприємництва, а також регіональними та місцевими фондами підтримки підприємництва. Розвиток екологічно орієнтованого підприємництва відбувається з урахуванням усталених постулатів екологічної політики, тому в обов'язковому порядку державна підтримка відбувається у гармонійності з екологічним законодавством.

Враховуючи зазначене, в дослідженні запропоновано інструменти регулювання та активізації екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях.

Конфігурація окреслених заходів, орієнтованих на трирівневу систему формування та реалізації (національний, регіональний, локальний рівні) уможливить узгодження екологічних та економічних інтересів суб'єктів підприємництва. Відтак, система мотивації екологічно орієнтованого підприємництва передбачає ефективне функціонування організаційно-економічного механізму, який ґрунтується на гармонійному поєднанні примусово-обмежувальних та стимулюючо-компенсаційних заходів, спрямованих на формування економіко-екологічного ефекту ведення бізнесу на сільських територіях. При цьому, фінансово-економічне заохочення суб'єктів підприємництва до переходу на екологічно орієнтовану діяльність повинно розглядатися як пріоритетна ланка формування такого механізму.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Для розвитку екологічного підприємництва важливі стратегічні можливості розвитку екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях, зокрема: удосконалено методичний інструментарій дослідження динаміки і прогнозування тенденцій зміни чинників та індикаторів розвитку суб'єктів екологічно орієнтованого підприємництва; здійснено прогноз розвитку екологічно орієнтованого сільськогосподарського підприємництва.

сталий розвиток сільських територій забезпечується формуванням

системи мотивації до екологічно орієнтованого підприємництва, впровадження якої можливо за умови ефективного функціонування відповідного організаційно-економічного механізму.

Забезпечення розвитку екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях слід здійснювати на основі розробленого наукового підходу, який ґрунтується на засадах формування механізму, інструменти регулювання та імплементація якого забезпечуються через взаємодію економічної, організаційної і управлінської складових та на основі методики моніторингу й оцінки інвестиційної привабливості підприємницького середовища, прогностного визначення індикаторів економічної доцільності екологічно безпечної діяльності .

Висновки і пропозиції

1. Екологічне підприємництво здебільшого пов'язане із додатковими матеріальними затратами й інколи не у повному обсязі відповідає потребам максимізації прибутку. Тому основні зусилля щодо його впровадження та створення передумов екологічної економіки покладається на державу та свідому підприємницьку спільноту.

2. Екологічна орієнтація українського бізнесу повинна передбачати активізацію інвестицій у високотехнологічні галузі з метою вирішення природоохоронних завдань; популяризація та розвиток екологічного підприємництва в державі сприятиме покращенню екологічного стану, вирішенню проблем раціонального природокористування та підвищення екологічного, матеріального і духовного добробуту громадян

3. Сучасний стан розвитку сільських територій в Україні характеризується низьким рівнем диверсифікації сільської економіки та поширенням переважно традиційних видів підприємництва, передусім, аграрного

4. Активізація забезпечення екологічної спрямованості аграрного виробництва вимагає диверсифікації шляхів щодо нарощування темпів виробництва екологічно чистої продукції, застосування екологобезпечних й енергозберігаючих технологій в сільському господарстві, широкого впровадження інноваційних розробок, здатних мінімізувати негативний вплив виробництва та переробки продукції на навколишнє середовище.

5. Динаміка рівнів урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тварин характеризується поступовим зростанням, що сприятиме уникненню критичного для товаровиробників зниження грошових надходжень через втрати урожаю та приросту маси сільськогосподарських тварин, які можуть виникнути на початкових етапах екологізації. недостатні рівні урожайності та продуктивності сільськогосподарських культур у господарствах населення є свідченням їх недостатньої готовності до відмови від традиційних технологій ведення сільського господарства.

6. Перехід на органічне землеробство зумовлюватиме зміну трьох показників господарської діяльності, а саме: урожайність, ціну та собівартість сільськогосподарських культур. Відмова від хімічних засобів захисту рослин та мінеральних добрив супроводжуватиметься, з одного боку, зниженням рівня урожайності (від 7 % для пшениці), з іншого – зменшенням собівартості. Натомість, ціна органічної продукції значно вища, що зумовлює ріст рентабельності на 102%.

7. Активізація розвитку органічного виробництва як пріоритету екологічно орієнтованого підприємництва на сільських територіях, можлива за рахунок розширення площ сільськогосподарських угідь, придатних (не забруднених агрохімікатами) для ведення органічного землеробства; створення належних умов для стимулювання товаровиробників щодо переорієнтації на екологічні засади господарювання, зниження ризиків провадження такої діяльності

8. Стратегічними цілями державної політики в галузях екології й економіки є забезпечення екологічної безпеки країни й сталого розвитку без завдання шкоди довкіллю та за умови підвищення якості життя, покращення здоров'я населення й демографічної ситуації в країні. Визначальною для формування пріоритетних напрямів стратегії сільськогосподарського землекористування є концентрація зусиль суб'єктів господарювання на чотирьох основних елементах (продукт, процес виробництва, якість землі та природно-кліматичні фактори впливу).

9. Реалізація стратегічних пріоритетів використання земель сільськогосподарського призначення забезпечить збалансоване, високоефективне й екологічно безпечне застосування земель сільськогосподарського призначення, збереження і примноження їх продуктивного потенціалу

Список використаних джерел

1. Щербина С . В. Державна політика у сфері забезпечення екологічної безпеки виробництва та реалізації агропродовольчої продукції. *Державне управління : теорія та практика* . 2013. № 2. С . 108–116.
2. Tarasovych L., Yareмова M ., Slobodyanyk A. The development of the rural economy: convergence to European modernity. *Науковий вісник Полісся* . 2023. № 2 (14). Ч. 1. С . 117–123.
3. Тарасович Л. В. Парадигмальний концепт сільської економіки . *Вісник ЖНАЕУ*. 2020 . № 1 (48), т . 2. С. 3 –10.
4. Ткачук В . І. Екологізація виробництва як пріоритет процесу диверсифікації аграрних підприємств . *Ефективна економіка : електрон . журн.* 2014. № 4 . URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1 &z=2899>. (дата звернення: 04.11 .2023 р.).
5. Трегобчук В. М. Ландшафтно -екологічне районування території України. *Вісник аграрної науки*. 1999. №5 . С. 50–56 .
6. Напрямки державної політики щодо екологізації національної економіки: Аналітична записка . URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/807/>. (дата звернення: 04.11 .2023 р.).
7. Попатенко О. В. Перспективи розвитку екологічного підприємництва в Україні. URL: [file:///C:/Documents%20and%20Settings/admin/%DC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/2674-9265 -1-PB%20\(1\).pdf](file:///C:/Documents%20and%20Settings/admin/%DC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/2674-9265 -1-PB%20(1).pdf). (дата звернення: 13.10 .2021).
8. Екологізація економічного розвитку. URL: <http://www.ukr.vipreshebnik.ru/ekolog/4541 -ekologizatsiyaekonomichnogo-rozvitku.html>. (дата звернення: 13 .10.2021)
9. Жигір А. А. Принципи та методологічні засади економічного розвитку підприємництва . *Агросвіт*. 2020. № 20 . С. 46–52 .
10. Афендікова Н. О. Проблеми розвитку підприємництва в сільському господарстві України. *Агросвіт*. 2014 . № 14. С. 21 –25.
11. Статистичний щорічник України за 2020 рік / Державна служба статистики України. – За ред. І. М . Жук, відповід. за вип. О. А . Вишневська. – К. : Державна служба статистики України , 2021. 575 с .
12. Тваринництво України : статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Відповід . 321. – 141 с .
13. Сивак Є. М ., Вільховий О. В. Еколого-економічні аспекти виробництва продукції тваринництва в реформованих агропідприємствах . *Інноваційна економіка*. 2013 . № 6 (44). С . 158–161.
14. Данилко В. К., Тарасович Л. В. Агрохімічний сервіс: реалії та перспективи : монографія. Житомир : ЖДТУ, 2012. 251 с.
15. Афендікова Н. О. Проблеми розвитку підприємництва в сільському господарстві України. *Агросвіт*. 202 . № 14. С. 29 –32
16. Андреева Н . М., Козловцева В . А. Екологічно чисте виробництво в системі екологічного підприємництва: систематика наукового бачення та взаємозв'язку. *Економічні інновації : Зб. наук. пр.* Одеса: ІПРЕД НАН України. 2012. Вип . 48. С. 8 –17.
17. António Guterres: The race to a zero-emission world starts now. TED

Talk. URL: https://www.ted.com/talks/antonio_guterres_.

18. Купалова Г. І. Екологічне підприємництво як невід’ємна складова сталого розвитку України. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військовоспеціальні науки. 2011. № 26. С. 35-39.

19. Тітенко Г. В. Морфологічний та контент-аналіз поняття «екологічне підприємництво». Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Екологія». 2012. № 1004. Вип. 7. С. 109-113. URL: http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/bi_tstream/123456789/8888/2/Gavru.pdf.

20. Implementation of the Circular Economy Action Plan. European Comission. URL: https://ec.europa.eu/environment/circulareconomy/index_en.htm.

21. Бобкова А., Павлюченко Ю. Учасники відносин у сфері екологічного підприємництва. Підприємництво, господарство і право. № 9. 2022. С. 58. URL: pgpjournal.kiev.ua/archive/2022/9/12.pdf.

22. Екологічний бізнес. Словник – довідник з екології: навч.-метод. посіб. (уклад. О. Г. Лановенко, О. О. Остапішина). Херсон: ПП Вишемирський В. С., 2013. С. 78-79.

23. Бережна М. В. Екологічна відповідальність суб’єктів підприємництва в системі рівноважного розвитку регіону. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2014. Вип. 1 (10), т. 1. С. 345-350.

24. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. (з подальшими змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>.

25. Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 р., схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. № 880-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/880-2007-%D1%80Text>.

26. Закон України «Основні засади (Стратегія) державної екологічної політики на період до 2030 року» від 28.02.2024 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19>.

27. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.91р. №126

28. Вінська О. Й. Особливості сучасного стану реалізації Спільної аграрної політики Європейського Союзу. Економічний простір. № 40. 2010. С. 5–20.

29. Економіка довкілля і природних ресурсів: монографія /Ю. В. Дзядикевич та ін. Тернопіль: Астон, 2021. 392 с.

30. Моніторинг ґрунтів, шляхи покращення родючості та екологічної безпеки земель Тернопільської області: монографія / І. С. Брошак, Р. Б. Гевко, С. С. Никеруй та ін. Тернопіль: Економічна думка, 2013. 160 с.

31. Організаційно-економічний механізм забезпечення виробництва екобезпечної сільськогосподарської продукції: монографія /А. П. Сава, Б. О. Сидорук, О. Р. Олійник, С. В. Довгань. Тернопіль: Крок, 2014. 263 с.

32. Попова О. Л. Нові пріоритети Спільної аграрної політики ЄС на 2014–2020 роки: стратегічні орієнтири для розвитку агросфери України. Економіка АПК. 2013. № 12. С. 89–96.

33. Сіренко Н. М. Управління стратегією інноваційного розвитку аграрного сектора економіки України: монографія. Миколаїв, 2010. 416 с.

34. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року /за ред . Ю. О. Лупенка , В. Я. Месель -Веселяка. Київ: Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», 2012 . 180 с.

35. Ходаківська О. В. Екологізація сільськогосподарських земель: сучасний вимір та перспективи розвитку. Економіка АПК . № 10. 2011. С . 28–36.

36. Шибасєва Н. В., Квятко Т. М. Еволюція спільної аграрної політики ЄС. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. 2020 . № 162. С. 306 –315.

37. Шкуратов О . І., Чудовська В . А., Вдовиченков А . В. Органічне сільське господарство: еколого-економічні імперативи розвитку: монографія . Київ: ДІА, 2020 . 248 с.